

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

УДК 377:37.011.3-051:37.091.2

ББК 74.214

М 76

А.О. Молчанова, В.М. Піддячий

**ТЕХНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА ДО
ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

КИЇВ 2016

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	3
<i>Розділ I</i> Педагогічні закономірності як складова підготовки педагогів до виховної діяльності	5
<i>Розділ II</i> Складові педагогічного досвіду навчально-виховної роботи: теоретичний аспект	16
<i>Розділ III</i> Культурологічна складова у підготовці педагогів до виховної діяльності	27
<i>Розділ IV</i> Форми та методи підготовки педагогів до виховної діяльності	38
<i>Висновки</i>	63
<i>Термінологічні основи виховного процесу</i>	64
<i>Література</i>	80

А.О. Молчанова: розділ I, II, термінологічні основи виховного процесу.

В.М. Піддячий: вступ, розділ III, IV, висновки.

У методичних рекомендаціях здійснено теоретичний аналіз проблеми професійної підготовки педагога до виховної діяльності. Охарактеризовано пріоритети та спрямованість педагогічної діяльності, розглянуто складові навчально-виховної роботи, вказано на потребу опанування та використання передового освітньо-наукового досвіду. Представлено теоретико-методологічне обґрунтування інноваційної технології професійної підготовки педагога до виховної діяльності. Обґрунтовано особливості проектування сприятливого для розвитку особистості педагога середовища.

Для педагогічних працівників, студентів вищих педагогічних навчальних закладів, середніх загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів тощо.

ВСТУП

Сучасні соціально-економічні процеси характеризуються падінням темпів промислового виробництва, скороченням робочих місць, зниженням купівельної спроможності громадян, збільшенням чисельності дітей-сиріт і дітей, що залишились без батьківського піклування, зростанням алкоголізму тощо. Складні умови трансформації суспільних традицій та цінностей безпосередньо впливають на виховання та розвиток підростаючого покоління. Це зумовлює необхідність перегляду підходів до здійснення педагогами виховної діяльності з урахуванням сучасних вимог. Адже, заклади освіти є одними із основних соціальних інститутів, що забезпечують виховний процес, який сприяє формуванню у його учасників суспільних ідеалів та цінностей.

Виховна діяльність педагога є складовою його педагогічної діяльності. Вона спрямована на створення умов для успішного розвитку особистості суб'єктів учіння. Її основними функціями є допомога суб'єкту учіння в процесі зростання, захист його інтересів, організація різних видів розвивальної діяльності тощо. На думку В. Сластьоніна виховна діяльність полягає у цілеспрямованому впливі на людину з метою гармонійного її входження у соціум. Зважаючи на це, педагог є фасилітатором (за К. Роджерсом), виховна діяльність якого спрямована на гуманізацію середовища в якому перебувають суб'єкти учіння. Цьому сприяє відкритість до спілкування, позитивне, довірливе ставлення до вихованців, емпатія.

Наслідками успішної виховної діяльності педагога є позитивні зміни у свідомості суб'єктів учіння, які проявляються в емоційних реакціях, поведінці, діяльності тощо.

А. Макаренко був переконаний у тому, що «діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша провина перед іншими людьми, перед усією країною». Отже, становлення, навчання, виховання та самовизначення молодого покоління є важливими складовими суспільного прогресу.

Успіх виховної діяльності педагога залежить від його педагогічної майстерності, яка включає умінням формувати виховне середовище, розвивати і підтримувати пізнавальні інтереси суб'єктів учіння, створювати атмосферу творчості, групової відповідальності і спільної зацікавленості в успіху. Вона є виявом найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, що розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання. Серед основних складових педагогічної майстерності є гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності й педагогічна техніка. Гуманістична спрямованість є системно-утворювальним чинником, професійна компетентність становить кістяк високого професіоналізму в діяльності, педагогічні здібності забезпечують швидкість та якість виконання професійних завдань, педагогічна техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити й виразити внутрішній потенціал педагога, гармонізуючи структуру професійної діяльності (І. Зязюн).

Зважаючи на це, суспільної значущості набувають особистісно орієнтований та аксіологічний підходи до здійснення виховного впливу педагога на формування ціннісної свідомості особистості суб'єкта учіння, яка знаходить своє вираження у ставленні до людей, об'єктів і явищ оточуючої дійсності. Важливим у цьому процесі є підтримка становлення людини як суб'єкта своєї життєдіяльності, який здатний керувати собою, приймати самостійні зважені рішення, виконувати задумане.

Аналіз наукової, навчально-методичної літератури та педагогічної практики дозволив дійти висновку, що підготовка та самопідготовка педагога до здійснення виховного впливу на суб'єктів учіння має реалізовуватись через працю, навчання, спілкування, художню самодіяльність та спорт.

Розділ I

Педагогічні закономірності як складова підготовки педагогів до виховної діяльності

Процес реформування вищої освіти України розглядається в контексті її становлення і розвитку (трансформації, модернізації), враховуючи нові світові реалії, відмежовуючись від колишньої надмірної ідеологізації, адміністрування та авторитаризму. Вона (вища освіта) утверджується як система національна, що заявляє про власну конкурентоздатність у європейському і світовому освітньому просторі.

У педагогічних ВНЗ філософське підґрунтя навчально-виховного процесу складають закономірності і принципи пріоритету людини як особистості, свободи вибору цінностей, реалізації можливостей саморозвитку, єдності національних та загальнолюдських інтересів, взаємозв'язку теорії та практики гуманітарного та природничого знання.

У педагогіці української вищої школи проходить активний пошук нових технологій навчання, співзвучних із змінами, що виникають у житті суспільства. Це вимагає від викладача вміння переорієнтувати власну діяльність на розвиток особистості студента, зокрема, формування в нього необхідних для життя та професійної діяльності компетентностей. Нині перед вищою школою стоїть дилема: або штампування функціонерів, або розвиток особистості. Від вибору в цій ситуації залежить місце І місія вищої освіти в суспільстві: у першому випадку вища освіта плестиметься позаду суспільства, у другому – забезпечуватиме його розвиток [1].

Світ є закономірним рухом матерії, і наше пізнання, будучи вищим продуктом природи, здатне лише відображати цю закономірність. Для педагогіки виявлення закономірностей педагогічного процесу, їхнє врахування в теорії і практиці також дуже важливе. Не випадково більшість дослідників вважають предметом педагогіки як науки закономірності педагогічного процесу. Важливо навчити цьому розумінню покоління нових педагогів.

Лише за умови повноцінного особистісного розвитку в студентські роки

молодий педагог зможе на практиці у школі реалізувати особистісно-орієнтований підхід до своїх вихованців, стати для них другом, партнером, довіреною особою. Щоб навчання у ВНЗ допомогло студенту стати яскравою та цікавою для своїх учнів особистістю, потрібне його повноцінне включення у творчий результативний навчально-виховний процес.

Плануючи роботу зі студентом, слід чітко усвідомлювати, що вона базується на двох основних напрямках: безпосередній взаємовплив і взаємодія педагога з вихованцем і опосередкований вплив на нього через створення сприятливого середовища у студентському колективі, усунення перешкод, напружень, чітку організацію і досконале навчально-методичне забезпечення навчальної діяльності, активне залучення сім'ї з метою формування позитивного ставлення студента до навчання тощо.

Виховна робота у ВНЗ, як один із чинників педагогічного впливу на формування толерантних стосунків у колективі студентів з професорсько-викладацьким складом, має спрямовуватись не на заорганізованість різними заходами, а й на формування у них вміння будувати взаємовідносини з усіма суб'єктами навчально-виховного процесу, здатності до спілкування і діалогу на основі взаємної зацікавленості, поваги, довіри, співробітництва.

У таких умовах між учасниками взаємодії виникає контакт, під час якого студент стає чутливим до впливу викладача та переймається до нього почуттям прихильності і поваги. Ситуацію такого когнітивно-емоційного рівня взаємодії можна розцінити як вершину педагогічної майстерності викладача.

Молоді люди, вступивши до вищого навчального закладу, стикаються з багатьма труднощами: дидактичними (новизна у процесі навчання, нові методи і організація навчання, відсутність навичок самостійної роботи тощо); соціально-психологічними (зумовлені входженням індивіда в нове середовище (умови життя, оточення, норми поведінки, незвичний режим діяльності, неналагодженість стосунків у групі, на курсі, на факультеті, незнайоме місто); особливості самостійного життя, ведення власного бюджету і подолання можливих матеріальних труднощів тощо); професійними (невміння

зорієнтуватися у професійній спрямованості процесу навчання; необхідність вчитися працювати з людьми; складність у формуванні організаторських вмінь і навичок тощо). Ці труднощі студенти долають протягом місяців, поступово пристосовуються до нових умов і спрямовують свої сили на здобуття знань.

Подоланню означених труднощів сприяє спеціально організована робота вищого навчального закладу з адаптації, тобто активного і творчого пристосування студентів нового набору до умов вищої школи, в процесі якої формується колектив, особисті навички і вміння раціональної організації розумової діяльності, а також покликання до обраної професії, вибудовується система професійної самоосвіти і самовиховання професійно значущих якостей особистості тощо.

Вищий навчальний заклад має докласти усіх зусиль для створення оптимальних умов для адаптації першокурсників. Йдеться про кваліфіковану допомогу в організації й плануванні самостійної навчальної роботи; озброєння студентів першого курсу знаннями про інноваційну культуру навчальної праці, освоєння сучасних освітніх технологій; ознайомлення їх з особливостями методики самостійної роботи з кожної наукової дисципліни; активізацію розумової діяльності студентів на заняттях; забезпечення розуміння змісту навчальних занять як умови логічного аналізу отриманої інформації; консультації (групові й індивідуальні) з інноваційної культури сучасної навчальної праці; формування потреби до самовдосконалення; забезпечення контактності викладачів і студентів.

В адаптації студента, на думку Фіцули М.М., виокремлюються такі фази: психічна реакція організму на нові умови вищого навчального закладу у студентів має різну тривалість, але переважно закінчується в середині першого семестру; перебудова пристосовницьких механізмів, динамічного стереотипу, психічних процесів і завершується приблизно до середини другого семестру; період усталеної адаптації, коли завершується формування динамічного стереотипу і пристосовницьких реакцій. У 70% студентів він завершується до кінця першого курсу [50].

Внаслідок набуття нового соціального статусу у студентах вищого навчального закладу формується почуття відповідальності за свою поведінку, навчання і громадську роботу. Вступивши до вищого навчального закладу, обравши шлях самостійного життя, молоді люди переймаються питаннями майбутнього. Надії переважно оптимістичні, але багато залежить від того, чи вдало обрана професія. Це значною мірою впливає на ставлення фахівців до здобуття нових знань.

Для фахівця важливим є рівень самооцінки, яка стосується фізичних можливостей, розумових здібностей, вчинків, мотивів поведінки, моральних якостей тощо. За рівнем самооцінка може бути високою, середньою і низькою. З погляду адекватності (відповідності фактичним даним особистості), вона буває неадекватно високою (завищеною), неадекватно низькою (заниженою). Така невідповідність часто призводить до психологічних зривів, внутрішніх і зовнішніх конфліктів особистості. Особистість із завищеною самооцінкою часто недооцінює інших людей, а із заниженою – переоцінює їх [2].

Навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі, а отже, розвиток особистості студента на різних курсах має певні особливості.

На першому курсі відбувається адаптація колишнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка студентів характеризується високим ступенем конформізму (пасивне, пристосовницьке прийняття наявних порядків, правил, норм у поведінці). У першокурсників відсутній диференційований підхід до власних ролей.

Другий курс є періодом найнапруженішої навчальної діяльності студентів. У життя другокурсників інтенсивно включені всі форми навчання і виховання. Студенти отримують загальну підготовку, формуються їх широкі запити і потреби. Процес адаптації до середовища здебільшого завершений.

На третьому курсі починається спеціалізація, поглиблюється інтерес до наукової роботи. У цей період звужується сфера інтересів особистості, становлення особистості визначається фактором спеціалізації.

На четвертому курсі студенти ознайомлюються зі спеціальністю в період

навчальної практики, їх поведінці властивий інтенсивний пошук раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки; відбувається переоцінка цінностей.

П'ятий курс – перспектива швидкого закінчення навчального закладу – формує чіткі практичні установки на майбутній вид діяльності. З'являються нові цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, місцем роботи тощо. Студенти поступово відходять від колективних форм життя [47, с. 39–40].

Постійне вивчення рівня розвитку і вихованості кожного студента та колективу академічної групи дає змогу ефективно вибудовувати навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі з урахуванням тих змін, яких зазнає студентський колектив, коригувати зміст і методику цього процесу на основі педагогічних закономірностей і принципів [8; 6].

В основі класифікації виховних закономірностей закладено історично-хронологічний напрям (за досвідом видатних персоналій), узагальнено наукові визначення та особисті погляди сучасних педагогів-науковців.

В історії педагогічної науки формулювалися певні закони, закономірності, принципи і правила навчання, які узагальнювали досвід навчання та виховання. Кожен визначний представник педагогічної думки вносив щось нове в систему поглядів своїх попередників у вигляді нових законів і закономірностей, ним відкритих, нових принципів і правил, збагачуючи таким чином педагогічну науку і озброюючи педагога новим досвідом та новими поняттями. Вже Сократ користувався педагогічним законом: народження думки учня залежить від організованого вчителем діалогу.

Вперше систему педагогічних законів, закономірностей, принципів і правил сформулював згідно з рівнем знань свого часу геніальний чеський педагог Ян Амос Коменський. В його демократичній за соціальними основами, утопічній за ідеалами, емпіричній за філософськими принципами «Великій дидактиці» знайшли своє педагогічне вираження ідеї матеріалістичної філософії XVI–XVII ст.

Видатний швейцарський педагог Песталоцці І.Г. був одним з перших, хто

свідомо поставив перед собою завдання відкрити деякі закони в педагогіці, які б дали можливість кожному вихователю більш раціонально здійснювати виховну діяльність. Песталоцці прагнув розкрити основні закономірності розвитку дитини в залежності від цілей, змісту, форми та інших особливостей окремих предметів навчання.

Класичним прикладом послідовно викладеної системи дидактичних законів, закономірностей, принципів і правил є «Керівництво для німецьких вчителів» німецького педагога-демократа Адольфа Дістервега. В його праці викладено 30 дидактичних правил, причому вони згруповані згідно з певними критеріями, а саме: правила, що стосуються учня, навчального матеріалу, умов навчання, вчителя. Дидактичні закони і правила виводяться Дістервегом зі встановлених психологічних законів.

Пізніше в педагогіці також формулювалися певні педагогічні закономірності. Белінський В.Г. вважав виховання великою справою: воно вирішує долю людини. Важливість виховання і діяльності вихователів визначається, за Белінським, тим законом розвитку, коли нове, щоб бути справжнім, повинне розвиватися від старого.

Особливо важливими для виховання Ушинський К. Д. вважав закони психології. На його думку, в дитині розвивається спочатку механічна пам'ять, потім розумова і, нарешті, ідеальна або пам'ять уяви, що відповідає закону послідовного розвитку людської природи. Особливо слід звернути увагу на те, що він встановлював зв'язок розвитку видів пам'яті з вихованням певних властивостей людини, її мислення і особистості. Ушинський К. Д. розкрив ряд закономірностей, що стосуються вправ і міцності знань, наочності та розвитку логічного мислення, праці та її впливу на фізичний і духовний розвиток, послідовності конкретного і абстрактного, навички і уявлення.

Толстой Л. М., визначаючи освіту й виховання як історичні факти впливу одних людей на інших, вважав, що єдине завдання педагогіки – виявлення законів цього впливу. Він поставив питання про основне завдання педагогіки як науки. Це завдання полягає в тому, щоб відкрити закономірності, притаманні

внутрішньо самим явищам об'єктивної дійсності, такі самі, які відкриває кожна наука, проникаючи в суть явищ.

Педагогіка радянського періоду збагатила науку про навчання та виховання новими поняттями, встановила нові закономірності, принципи і правила. Видатним новатором в педагогічній науці був Макаренко А.С. Він опрацював ряд нових принципів у педагогіці, розкрив певні закономірності навчання і виховання. Загальна ідея педагогічної системи Макаренка – це ідея єдності, як всезагальний закон педагогіки, з якого випливають усі принципи і правила виховання.

Цей закон в його загальному формулюванні вказував на зв'язок різних видів виховання. В педагогічній системі Макаренка цей закон дістав по-дальший розвиток в законах і принципах комуністичного виховання, особливо про колектив як виховний фактор. Кожне істотне питання він розв'язував на основі єдності та взаємозв'язку: єдність особистості й колективу, мети й засобу, трудового і морального виховання, окремих умов та педагогічних впливів, тобто будь-який засіб виховання не можна розглядати ізольовано від всієї системи виховання, від її принципів, від сукупності всіх умов і впливів.

Сухомлинський В.О. обґрунтував власну концепцію виховання як розвитку творчих сил кожної особистості в умовах колективної співпраці.

Він сформулював загально-гуманістичні педагогічні ідеї, що з часом стали педагогічними закономірностями: довіра й повага до дитячої особистості, її самоцінності, вільному розвитку дитини, її природному вихованню, включенню соціального середовища та етнопедагогіки в сферу педагогічних впливів [10, с. 11–15, 19–20.].

У сучасній педагогіці виховання її закономірності визначаються як науковий конструкт, який в узагальненій формі утримує доцільний спосіб дії педагога стосовно вихованця. Як учасника суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Упорядкований набір закономірностей виховання виступає складовою відповідної теорії виховання на основі якої організується і здійснюється

виховний процес.

Ці закономірності узгоджуються із сутністю та ціннісно-цільовими характеристиками особистісно-орієнтованої моделі виховного процесу: визнання особистості дитини і недоторканості її особистості; культивування розвивально-оптимістичної позиції виховання; урахування в виховній дії спадкової природи вихованця; використання вчинково-спрямованої виховної дії (в основі – зміст і можливі наслідки дитячого вчинку); наукова обґрунтованість дій вихователя (наукова доцільність діяльності педагога); дозованість моральних приписів; запобігання міжкуб'єктних ситуацій особистісної подвійності (коли людина здається не такою, якою вона насправді є); диференційованість у заохоченнях (з урахуванням самооцінки особистості); особистісно захисне осудження («осуджуй вчинок, але заохочуй особистість») [14, с. 303–305.].

Педагогічний закон, як і будь-який інший закон, як відомо, відображає внутрішній необхідний зв'язок явищ і процесів, які існують незалежно від пізнаючого ці закони суб'єкта. Діяльність людей тісно пов'язана з середовищем, навколишнім світом, вона визначається історичним досвідом, світорозумінням, технологічною озброєністю та закономірностями розвитку психіки і колективної свідомості.

Основним законом навчання і виховання як соціальних явищ, на які спирається і з яких виходить педагогічна наука, є закон обов'язкового привласнення підростаючим поколінням соціального досвіду старших поколінь як необхідної умови входження в громадське життя та здійснення наступності між поколіннями. Цей закон орієнтує навчання і соціальне виховання на підготовку виробничих сил і здійснення життєдіяльності в системі конкретних суспільних відносин. В результаті його вимог в суспільстві виникає і діє соціальний і державний педагогічний процес, різні типи шкіл. Підростаюче покоління вводиться в систему соціальних відносин, залежностей і привласнює необхідний для життя досвід.

Об'єктивним законом педагогіки є виникнення неминучих навчально-

виховних наслідків у результаті діяльності та взаємодії дітей зі світом, в життєвих ситуаціях, подіях, конфліктах, процесах, що поєднує освіту, навчання і виховання з життям суспільства.

Педагогічне узагальнення передових форм життя, поведінки, відносин і організація на цій основі різноманітних форм життя учнів має стати основою підготовки нових поколінь педагогів для їх творчої, результативної діяльності в різних типах навчальних закладів. Змістом їх підготовки має стати не тільки знання, навички використання виховних технологій та співпраця з соціальним середовищем, а й врахування в їх подальшій роботі проявів та наслідків педагогічних закономірностей. Тому доцільно їх вивченню приділяти особливу увагу.

Занадто часто під педагогічними законами і закономірностями розуміються філософські, психологічні, соціологічні закономірності. Педагогічних закономірностей існує багато, вони найчастіше відображають емпірично встановлені залежності. Наприклад: закономірний зв'язок між ступенем авторитету вчителя і результатами його виховуючого впливу на учнів, зв'язок між ставленням учнів до учителя і результатами навчання; залежність продуктивності засвоєння нового матеріалу від базових знань і досвіду учня, будь-яка діяльність стає ефективнішою, якщо в людини сформована мотивація до діяльності певного виду тощо.

У працях Бабанського Ю. К., Безпалько В. П., Герщунського Б. С., Данилова О. М., Загв'язінського В. І., Краєвського В. В., Лернера І. Я., Махмутова М. І., Підласого І. П., Підкасистого П. І., Скаткіна М. М., Сластеніна В. І., Смірнова С. О., Хуторського А. В. виділені такі загальні закони навчання й виховання, які дістали визнання науково-педагогічної громадськості.

Це закони: соціальної обумовленості цілей, змісту, форм і методів навчання; взаємозв'язку творчої самореалізації учня і освітнього середовища; розвивального і виховуючого впливу навчання на учнів; взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку; обумовленості результатів навчання

характером діяльності і спілкування учнів; цілісності і єдності педагогічного процесу; взаємозв'язку і єдності теорії і практики в навчанні; взаємозв'язку і взаємообумовленості індивідуальної, групової і колективної навчальної діяльності; розвитку; збереження свого Я; впливу навчання на розвиток. Навчання людини веде до розвитку її особистості; провідної ролі знань; активної діяльності [10, с. 48–52].

Вклад вітчизняної педагогіки у цей процес представлено науковими працями таких вчених: Бех І.Д., Гончаренко С.У., Дем'яненко Н.М., Зязюн І.А., Костюк Г.С., Кремень В.Г., Луговий В.І., Максименко С.Д., Ничкало Н.Г., Помиткін Е.О., Рибалка В.В., Савченко О.Я., Сисоєва С.О., Хомич Л.О. та ін.

Заслуговує на увагу ставлення Гончаренка С.У. до виховання як об'єктивно закономірного явища, його законів та закономірностей, на основі яких опрацьовуються принципи і правила практичної педагогічної діяльності.

Аналізуючи педагогічну літературу він виділяє три основні закони виховання: закон паралельної педагогічної дії (Макаренко А. С.); єдність виховання і життя дітей (Песталоцці І.Г., Шацький С.Т., Макаренко А.С.); залежність виховання від конкретних історичних обставин життя нових поколінь.

Важлива особливість трьох законів виховання, на думку Гончаренка С.У. полягає в тому, що всі вони діють постійно, в кожен даний момент, разом і об'єктивно, тобто незалежно від волі і свідомості людей [10, с. 56–57].

Знання педагогічних законів і закономірностей конче потрібно сучасному молодому творчому педагогу, педагогу-майстру для усвідомлення і здійснення їхньої професійної діяльності. Педагогічні закони й закономірності не містять прямих вказівок і рекомендацій, як діяти в конкретних педагогічних ситуаціях, а є теоретичною базою для розробки й обґрунтування способів дій і поведінки молодого викладача на рівні принципів, правил, вимог, традицій.

Педагогічні закони і закономірності служать базою виникнення і розвитку педагогічних ідей, спрямованих на вдосконалення освіти. Мова йде про ідею націленості навчання і виховання на всебічний розвиток особистості, духовно

багатої, індивідуально своєрідної, гармонійної, здатної до творчої праці на благо суспільства. За допомогою пізнаних законів і закономірностей навчально-вихованого процесу виявляється можливим передбачення його результативності в педагогічній практиці, тому що джерелом, методом і критерієм пізнання законів виховання є педагогічний досвід.

Педагогічні закономірності можуть бути як спільними для навчальних закладів різних типів і ступенів, так і специфічними. Для вищої школи таким специфічним законом стає єдність навчальної і наукової роботи студентів, що є підґрунтям успішної професійної діяльності.

Розділ II

Складові педагогічного досвіду навчально-виховної роботи: теоретичний аспект

Сучасний розвиток педагогічної науки і освіти зумовили значне зростання нової інформації, потребу переосмислення відомих знань і накопиченого досвіду, прискорили інтеграційні і комунікативні процеси в роботі колективів навчальних закладів. Ці тенденції є особливо характерними для якості організації навчально-виховного процесу, в якому безпосередньо відбуваються принципові зміни у методології, змісті, методичному забезпеченні тощо. Вони сприяють утвердженню в суспільстві цінностей освіти і вихованню поколінь, що мають вчитися впродовж життя.

Оновлені процеси спонукають до кардинальних змін в організації навчально-виховного процесу з метою створення сприятливих умов для саморозвитку, саморозкриття й самореалізації особистості. Вирішити цю проблему практично неможливо із застосуванням старих підходів, за діючими схемами, методами і формами навчання і виховання. Ефективним способом розв'язання зазначеної проблеми є впровадження не тільки традиційних, а й нових педагогічних технологій. Для цього, на нашу думку, конче потрібно акцентувати увагу педагогів на формуванні вмінь і навичок наукового та професійного вдосконалення, в основу яких покладено процеси самоосвіти.

Створення педагогічної технології – це перехід на якісно новий рівень ефективності, оптимальності, результативності всього комплексу педагогічних дій викладача. У системі освіти технології є практикою сучасного науково-педагогічного мислення.

Широке впровадження педагогічних технологій передбачає вивчення таких важливих складових як накопичення, адаптування, модернізація та тиражування передового педагогічного досвіду, що сприяє вдосконаленню навчально-виховного процесу у напрямі посилення його інтенсивності, інтегрованості, прикладної практичної спрямованості. Це пояснюється тим, що педагогічні технології є динамічним явищем, які постійно

самовдосконалюються, і забезпечують гарантований, прогнозований, відтворений результат відповідно до сучасних вимог підготовки молоді до життя [40, с. 7, 8].

У зв'язку з цим, представляється важливим зробити спробу узагальнення та переосмислення наукових оцінок і визначень педагогічного досвіду, його складових, їх компонентів і особливостей. Досвід у філософській літературі трактується як особлива сукупність практики, а також як її результат – набуті способи діяльності, вироблені в результаті практики вміння і навички, тобто це – «сукупність чуттєвих сприйнять, що набувається в процесі взаємодії людини з зовнішньою природою і становить основу ... знань про матеріальний світ» [30, с. 824.]. Формування досвіду відбувається у практичній діяльності, якій притаманні стабільність, регулярність, повторюваність.

Педагогічна практика – специфічна діяльність, у процесі якої вчитель взаємодіє зі специфічним об'єктом – учнем, і за допомогою певних способів діяльності опосередковано впливає на формування його особистості, удосконалюючи й розвиваючи при цьому (а інколи змінюючи) власні способи впливу – методи й форми педагогічної діяльності.

Отже, педагогічний досвід – це сукупність знань, умінь, навичок, здобутих у процесі практичної навчально-виховної роботи. Аналіз поняття «педагогічний досвід» дає можливість визначити його як явище, що має зовнішні і внутрішні ознаки.

На важливу роль педагогічного досвіду вказували К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський. К. Ушинський, зокрема, виділяє таке поняття як педагогічна досвідченість, під якою він розуміє факти виховання, пережиті вчителем. Ці факти «повинні зробити вплив на розум вихователя, класифікуватися в ньому за своїми характерними особливостями, узагальнюватися, стати думкою, і вже ця думка, а не сам факт зробиться правилом виховної діяльності вчителя». А. Макаренко розкрив діалектичну природу педагогічного досвіду, вказавши на важливість індукції і дедукції в ньому. На творчий підхід у використанні педагогічного досвіду вказував В.

О.Сухомлинський.

Проблема передового педагогічного досвіду висвітлювалася в роботах Ю. Бабанського, Е. Монозона, М. Скаткіна, М. Поташника, Я. Турбовського, а в українській педагогіці – в працях М. Ярмаченка, О. Савченко, В. Бондаря, М. Красовицького та ін.

Науковці поділяють педагогічний досвід на різні групи: передовий, масовий (позитивний), недостатній. Масовий досвід є характерним для основної маси педагогічних працівників. Недостатній досвід – це досвід роботи молодих учителів.

У кожному визначенні передового педагогічного досвіду увага акцентується на певних його аспектах, тому вони доповнюють одне одного. Так, передовий педагогічний досвід за І. Жерносеком – це така навчально-виховна чи організаційно-педагогічна діяльність, у процесі якої стабільні позитивні результати в розв'язанні актуальних педагогічних проблем забезпечуються використанням оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання або інтеграцією вже відомих форм, методів, прийомів, засобів.

Е. Монозон визначає педагогічний досвід як практичну діяльність з виховання, освіти та навчання людини і як результат цієї діяльності, який знаходить своє відображення в якостях особистості вихованця (його загальноосвітній, трудовій підготовці, сформованості світогляду, морального обличчя, естетичному й фізичному розвитку, емоційно-вольовій сфері, рисах характеру та ін.).

К. Скаткін тлумачить передовий педагогічний досвід як організований цілеспрямований педагогічний процес та його результат, який відображається в якостях особистості школяра. За М. Поташником, передовий педагогічний досвід характеризується високою результативністю, творчою новизною, тривалістю функціонування, актуальністю, перспективністю, науковою обґрунтованістю, раціональними витратами часу на досягнення високих результатів.

Л. Момот наголошує, що передовий досвід – це результат творчої праці вчителя (групи працівників освіти), що характеризується новизною [36]. За визначенням І. Підласого, передовий педагогічний досвід – це такий засіб цілеспрямованого підвищення ефективності та вдосконалення навчально-виховного процесу, який здатен у сучасних умовах задовольнити актуальні потреби практики навчання й виховання.

На думку Л. Набоки, передовий педагогічний досвід – система творчої, оптимальної, повторюваної професійної діяльності педагога з елементами новизни, яка дає стабільні позитивні результати в удосконаленні навчально-виховного процесу. Поширення змісту та компонентів педагогічного досвіду ускладнює його вивчення та впровадження. Цей процес здійснювався за критеріями та їх ознаками, що з часом теж удосконалювалися.

В українському педагогічному словнику С. Гончаренка (1997) педагогічний досвід визначається як сукупність знань і навичок, набутих на основі й у процесі безпосередньої педагогічної діяльності; форма засвоєння педагогом раціональних здобутків минулої педагогічної діяльності.

Передовий педагогічний досвід збагачує практику навчання й виховання, сприяє розвитку педагогічної думки і служить найбільш вірним і надійним критерієм істинності вироблених педагогікою теоретичних положень, принципів, правил, методів навчання й виховання і організаційних форм навчання підростаючих поколінь [11, с. 102]. Через декілька сторінок у цьому ж виданні продовжується й конкретизується творча думка автора. Передовий педагогічний досвід трактується як ідеалізація реального педагогічного процесу: абстрагування від випадкових, неістотних елементів і конкретних умов педагогічної діяльності й виділення суттєвого в ньому – провідної педагогічної ідеї чи методичної системи в чистому вигляді, що зумовлює високу ефективність навчально-виховної діяльності [11, с. 257].

Педагогічний словник за редакцією М. Ярмаченка (2001) подає загальне поняття «досвід» за таким змістом: як життєвий (сукупність практично засвоєних знань, навичок, умінь) і як відображення в людській свідомості

об'єктивного світу, що базується на сприйманні довкілля [35, с. 162]. У змісті поняття «педагогічний досвід» вчений підкреслює, що сукупність його компонентів є цілісним педагогічним явищем і «набувається вчителем в процесі практичної навчально-виховної роботи». Вперше підкреслюється, що педагогічний досвід є основою педагогічної майстерності вчителя і одним з важливих джерел розвитку педагогічної науки. Доцільно також звернути увагу на те, що саме в педагогічному досвіді «педагогіка виявляється не лише наукою, а й складним мистецтвом» [35, с. 359.].

У довідниково-аналітичному виданні «Енциклопедія освіти» (2008) передовий педагогічний досвід трактується як «досвід, завдяки якому досягаються кращі, ніж у масовому досвіді, результати. Це – широке родове поняття, щодо якого видовим поняттям є інновації. Досвід може бути масовим, раціоналізаторським і новаторським (останній є Інноваційним)».

Дається перелік авторських шкіл педагогів-новаторів (М. Гузик, О. Захаренко, М. Палтишев, В. Шаталов та ін.).

Актуальним у наведеному визначенні є те, що передовий педагогічний досвід являється підґрунтям нової галузі педагогіки – педагогічної інноватики, в якій працює кілька наукових шкіл (О. Савченко, Л. Даниленко, І. Єрмаков, В.Паламарчук та ін.). У дослідженнях і застосуванні цього досвіду велике значення надається умовам його застосування. Нагадується думка К. Ушинського, що переноситься не сам досвід, а його ідея [14, с. 666.].

Педагогічний досвід як результат практики підтверджує, або відкидає ті чи інші нововведення. Цей досвід, як правило, результат творчих пошуків та високої майстерності педагогів, у ньому об'єднуються творчі, новаторське і традиційні начала. За рівнем творчості та ступенем можливого впливу на педагогічний процес передового педагогічного досвіду може бути:

- новаторським: передбачає визначення нових шляхів у розв'язанні окремих і загальних педагогічних завдань, застосування принципово нових форм, методів, прийомів, систем діяльності, раніше не відомих педагогічній науці та практиці;

- дослідницьким: характеризується експериментальними пошуками, які відрізняються від досягнутого в науці та практиці, суперечать традиційному підходу;

- раціоналізаторським: створюється на основі суттєвої модернізації відомих форм, методів, прийомів педагогічної діяльності, що забезпечує підвищення якості навчання;

- репродуктивним (зразковим): не відзначається новизною, але спрямований на сумлінне виконання вчителем своїх професійних обов'язків, є взірцем для тих педагогів, які ще не володіють педагогічною майстерністю.

Передовий педагогічний досвід народжується і проростає з досвіду позитивного. Виділяється він з-поміж масової практики оригінальністю й новизною. Якщо новизна досвіду має об'єктивний характер і за значенням наближається до наукового відкриття, такий досвід називають новаторським.

Інколи пошуки вчителя-новатора виростають до рівня експериментальної роботи і його досвід набуває статусу дослідницького. Такий досвід у педагогіці – явище досить рідкісне, проте певна кількість наукових новацій починалася саме з передового досвіду (А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський).

Експериментальними пошуками відзначається досвід відомих учителів-новаторів М.П.Гузика, Є.М.Ільїна, С.М. Лисенкової, В.Ф. Шаталова та ін.

Друга форма передового досвіду відрізняється раціоналізацією, тобто удосконаленням практики навчання і виховання на основі творчого використання відомих форм, методів і прийомів педагогічної діяльності, новим оригінальним підходом до їхнього використання. Прикладом цього є велика група українських вчителів і викладачів різних навчальних закладів.

Для виявлення ступеня ефективності педагогічного процесу та його оцінки доцільно мати критерій, у якому визначені такі ознаки передового педагогічного досвіду: високі кількісні та якісні показники результатів навчально-виховного процесу; оптимальність педагогічного досвіду (досягнення найкращих результатів у навчально-виховній роботі при найменшій ощадливій витраті сил і часу педагогів та учнів); стійкість,

стабільність досвіду, його тривале функціонування; можливість повторення та творчого використання досвіду іншими; перспективність досвіду; наукова обґрунтованість досвіду: передовий досвід може бути або результатом творчих теоретичних пошуків педагога, або його знахідкою у процесі спроб і помилок. Внутрішні ознаки педагогічного досвіду характеризуються рівнем педагогічних знань, умінь і навичок педагога, розвитком його педагогічної свідомості, що зумовлюють способи педагогічного впливу на учнів і результати цього впливу – якість навчання і виховання школярів.

Основними формами та методами вивчення і узагальнення педагогічного досвіду є: методичні об'єднання, циклові комісії; наукова група з вивчення актуальних проблем педагогіки; науково-педагогічний семінар; проблемна лабораторія (об'єднує педагогів різного профілю, що вивчають загальні проблеми, наприклад, виховання в учнів пізнавальних інтересів потреб, ціннісних орієнтацій тощо); школа передового досвіду; школа педагогічної майстерності (для молодих вчителів); спецкурс з вивчення проблемних питань педагогіки (розрахований на творчих викладачів, які прагнуть вдосконалювати власний педагогічний досвід); наукова експедиція – використовується керівниками та методистами з метою монографічного вивчення й узагальнення передового досвіду педагогічного колективу навчального закладу або окремих учителів.

Інші способи організації вивчення й узагальнення досвіду здійснюється в кожному навчальному закладі, виходячи з конкретних умов і складу педагогічного колективу. Це – відкриті заняття, педагогічні ради, виробничі збори, наради з проблем педагогіки, науково-методичні та науково-практичні конференції, семінарські заняття, диспути та дискусії з актуальних проблем навчально-виховної роботи, педагогічні читання, педагогічні виставки, педагогічні екскурсії, практикуми з розробки методики вивчення й узагальнення педагогічного досвіду; педагогічні консультації, самоосвіта.

Передовий педагогічний досвід – це діяльність педагога, яка забезпечує стійку ефективність навчально-виховного процесу шляхом використання

оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових систем навчання і виховання або вже відомих форм, методів, прийомів, засобів роботи на основі їх удосконалення. Він формується на основі масового завдяки оволодінню об'єктивними педагогічними законами, закономірностями й принципами (Ю, Бабанський).

Визначають три рівні узагальнення педагогічного досвіду. Дослідники цього питання В.І. Бондар і М.Ю. Красовицький визначають їх таким чином: науковий, методичний, практичний [23].

Для наукового рівня характерним є теоретичний аналіз матеріалів досвіду, виявлення його суті, розкриття взаємозв'язків між основними елементами досвіду. Узагальнюють досвід на даному рівні наукові працівники та добре підготовлені в теоретичному плані методисти.

Методичний рівень пов'язаний з описом педагогічних дій авторів досвіду: виділення основної педагогічної ідеї, показ конкретної методики вирішення даної проблеми, обґрунтування форм, методів, прийомів роботи, що забезпечують високу результативність досвіду. Важливою особливістю узагальнення досвіду на методичному рівні є наявність методичних рекомендацій щодо його використання. Узагальнюють досвід на цьому рівні методисти Інститутів підвищення кваліфікації та обласних методичних центрів (кабінетів).

На практичному рівні узагальнюють досвід директори навчально-виховних закладів, їх заступники, викладачі. Узагальнення досвіду на даному рівні включає опис конкретних педагогічних дій, за допомогою яких досягається висока результативність, показ переваг перед масовою педагогічною практикою та розкриття оптимальних умов його використання.

Нормативними документами, що обґрунтовують вивчення та узагальнення педагогічного досвіду є рішення колегії Міністерства освіти України № 9/108 від 23.11.1987 «Про вдосконалення системи вивчення й поширення передового педагогічного досвіду» [19], Положення про районний (міський) методичний кабінет (центр) (наказ Міністерства освіти і науки України від 08.08.08 № 1119)

[18], де серед інших напрямів роботи визначено завдання щодо вивчення, узагальнення та розповсюдження передового педагогічного досвіду навчальних закладів різного рівня акредитації.

Як відомо, педагогікою вивчається особливий вид людської діяльності, для якої характерні педагогічні цілепокладання і педагогічне керівництво [14, с. 644.]. Традиційно предметом педагогіки вважається виховання як підготовка підростаючої людини до життя й опрацювання на цій основі теорії і методики виховання – спеціально організованого педагогічного процесу. Ця діяльність повинна бути особистісно-орієнтованою, тобто мати своєю кінцевою метою виховання та розвиток особистості школяра, студента.

Навчально-виховні технології та їх використання в практичній роботі творчими педагогами дозволяє більш ґрунтовно визначати складові й компоненти педагогічного досвіду та умови його впровадження.

Історично досвід роботи творчих педагогів початку ХХ ст. затвердився у практиці як авторські технології. Це вальдорфська педагогіка Р. Штейнера, технологія саморозвитку М. Монтесорі, «школа для успіху й радості» С. Френе, «школа для життя, через життя» Ж.-О. Декролі, «йєна-план-школа» П. Петерсена, дальтон-план О. Паркхерст.

Предметом інтересу творчих педагогів другої половини ХХ ст. стають сучасні педагогічні технології: розвивального навчання, що ґрунтуються на теоретичних ідеях і практичних напрацюваннях Л. Виготського, Л. Занкова, В.Давидова, Д. Єльконіна; навчання як дослідження, етапи розвитку якого пов'язані з практичним досвідом науковців К. Ягодовського («Исследовательский метод в школьном обучении», 1929 г.), П. Блонського, фізика-методиста Н. Медянцева, а також А. Алексюка, В. Вікова, І. Лернера, О. Савченко, М. Скаткіна, О. Пехоти; проектні (Д. Дьюї, В. Кіпатрик, Г. Ващенко, А. Макаренко, С. Русова, Л. Іванова, І. Єрмаков); ігрові (А. Макаренко, Д. Менджерицька, Б. Никитин); формування творчої особистості (В. Паламарчук, С. Рудоківська, С. Сисоєва); педагогіка співпраці (Ш. Амонашвілі, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Шаталов); нові інформаційні

технології (В. Беспалько, В. Євдокімов, А. Нісімчук, О. Падалка, І. Прокопенко, Г. Селевко); модульне навчання та рейтинговий контроль (Л. Артемова, В. Биков, І. Дичківська, Б. Ліхачов, П. Москаленко). Вивчення педагогічного досвіду дозволяє педагогу визначати власну структуру професійної діяльності на основі взаємозв'язків знань і вмінь: спеціальних, педагогічних, психологічних і методичних. Слід додати, що ця структура є динамічною і змінюється з певним набуванням майстерності.

Більш висока кваліфікація педагога дає можливість творчо змінювати структуру педагогічної праці, що характеризується конструктивною, організаційно-мобілізуючою, комунікативно-розвивальною, інформаційно-орієнтуючою, дослідницькою й гносеологічною діяльністю [47, с. 94]. З огляду на це з'являються нові складові педагогічного досвіду, поширюються їх зміст і взаємозв'язок, що дозволяє висвітлити більш повно професійну компетентність педагога, яка є особистісною характеристикою в його ставленні до предмета діяльності.

Досвід використання сучасних навчально-виховних технологій передбачає врахування та широку практичну реалізацію таких явищ як педагогічна культура, педагогічна етика, педагогічна творчість, педагогічні технології, які акумулюються у педагогічну майстерність, що свідчить про найвищий рівень педагогічної діяльності й є результатом професійного самовдосконалення педагога.

Саме ці досягнення педагогічної майстерності визначаються створенням власної педагогічної системи, тобто в роботі педагога з'являється таке утворення взаємопов'язаних компонентів, які підпорядковані цілям виховання та навчання. Умовою такого рівня професійної компетентності є відповідне психологічне обґрунтування педагогічної діяльності. Тому актуальними для організації навчально-виховного процесу є знання з педагогічної психології, що вивчає психологічні проблеми навчання й виховання, а також дає можливість психологічного самовдосконалення вчителя.

Наведені складові сучасного педагогічного досвіду та ціннісні надбання

минулого має включатися у зміст підготовки студентів в педагогічних навчальних закладах. Цей пласт теорії й практики може стати підґрунтям для педагогічної майстерності нових поколінь українських педагогів, що сприятиме появі нових авторських шкіл, нових навчально-вихованих технологій, які відповідатиме сучасному розвитку науки та вимогам суспільства.

Розділ III

Культурологічна складова у підготовці педагогів до виховної діяльності

Специфіка педагогічної професії передбачає готовність та необхідність її представників приймати активну участь у створенні та зміцненні, інтелектуальної та духовної бази держави. Саме педагоги реалізують державну політику щодо розвитку вітчизняної науки і техніки, збереження і примноження культурної спадщини. Через їхню працю забезпечується головна мета освіти, яка полягає у створенні умов для набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, естетичної, правової, трудової та екологічної культури, чіткої громадянської позиції (академік І.А.Зязюн).

Підготовка педагогів до виховної діяльності має здійснюватися на культурологічні основи, адже тільки культурна особистість педагога здатна виховати культурну особистість учня.

Аналізу напрямів культурологічної підготовки присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених: В. Ільїніча, С. Жукова, Р. Пильнік, Е. Помиткіна, К. Сачава, Т. Скрипай, В. Соколовського, Л. Харченко та ін.. Дослідження поняття «культура» відображені у напрацюваннях Дж. Віко, Г. Гегеля, М. Заковича, І. Зязюна, І. Канта та ін. Дослідженню структури особистості присвячені праці С. Максименка, К. Платонова та ін.

Однією із основних та первинних цілей підготовки педагога до виховної діяльності є підвищення його готовності розвивати культуру особистості суб'єкта учіння через навчання та виховання.

Виховний вплив на формування та розвиток культури особистості учня, завдяки якій здійснюється активне опанування і свідоме перетворення природи, суспільства й самої себе (В. Моргун), має чинитися цілеспрямовано відповідно до структури особистості. У структурі особистості психологи виокремлюють такі компоненти: психологічні (пізнавальні, емоційно-вольові, спрямованість)

та біологічні (типологічні особливості нервової системи, вікові зміни в організмі, стать). На думку академіка С. Максименка, до психологічної структури особистості входять:

1. Індивідуально-типологічні особливості: темперамент, характер;
2. Можливості особистості: здібності, знання, вміння, навички;
3. Психічні процеси: пізнавальні, емоційно-вольові;
4. Спрямованість особистості: потреби, цілі;
5. Мотиви: інтереси, переконання, ідеали, звички, установки тощо;
6. Система саморегуляції [27, с.56].

Досліджуючи структуру особистості, К. Платонов виокремлював в ній чотири підструктури:

1. Спрямованість особистості: моральні якості, установки, стосунки з іншими;
2. Досвід (знання, уміння, навички, звички);
3. Форми відображення. До них належать індивідуальні особливості психічних процесів, що формуються протягом соціального життя і специфічно виявляються в пізнавальній та емоційно-вольовій діяльності людини;
4. Біологічно зумовлені психічні функції особистості: типологічні властивості особистості, статеві й вікові особливості та їх патологічні зміни, що великою мірою залежать від фізіологічних і морфологічних особливостей мозку [38, с.78].

Проходячи підготовку до виховної діяльності педагоги мають переймати та опановувати найкращі культурні надбання з метою подальшого їх застосування та вдосконалення для самореалізації у суспільстві. Дж. Віко у праці «Засади нової науки про загальну природу націй» (1725 р.) визначав культуру як те, що твориться людиною, на відміну від того, що твориться природою [5, с.109]. Поділяючи та розвиваючи його роздуми, авторитетний український науковець, філософ та педагог І. А. Зязюн зазначав, що культура – «це система програм людської діяльності, поведінки і спілкування для зміни та удосконалення суспільного життя в усіх його основних виявах» [3, с.439].

Підтримуючи таке визначення, відомий український філософ М.М. Закович вказував на те, що зрозуміти сутність культури можна лише через призму діяльності людини, адже культура не існує поза людиною. Її виникнення обумовлено тим, що людина постійно шукає сенс свого життя та діяльності. В культурі розкривається духовний світ людини, її сутність, тобто здібності, потреби, світогляд, знання, вміння, соціальні почуття, національний характер тощо [24, с.32].

Видатний німецький філософ І. Кант (1724–1804 рр.) бачив основу культури людини у сфері її морального існування. На його думку, культура – це здатність індивіда підвестись над матеріальним, чуттєвим існуванням, яке визначає його поведінку і рухатись до морального існування, яке дозволяє йому вільно діяти у досягненні поставлених цілей, зважаючи на веління морального обов'язку [21, с.379].

В контексті поглядів видатного представника німецької класичної філософії Г. Гегеля (1770–1831 рр.) сутність культури полягає у прилученні людини до світового цілого, яке об'єднує в собі природу та історію. Воно є породженням і втіленням «світового духу», якого можна досягнути лише через мислення у формі абстрактного поняття. Відповідно до цього, зміст та цінність культури полягають у розвитку мислення як вищої духовної здатності людини.

Академік І. А. Зязюн зазначав, що існування культури можна розглядати у двох площинах: об'єктній і суб'єктній. Перша фіксує найбільш загальні, атрибутивні характеристики об'єктів, що включаються в людську діяльність – простір, час, рух, річ, взаємини, кількість, якість, міра, зміст, причина, випадковість, необхідність і т. п.. Друга фіксує визначення людини як суб'єкта діяльності, структури його спілкування, його ставлення до інших людей і до суспільства в цілому, до цілей і цінностей соціального життя (людина, суспільство, свідомість, добро, зло, краса, віра, надія, обов'язок, совість, справедливість, свобода і т. п.). У своєму поєднанні зазначені площини утворюють цілісний образ світу [14, с.439].

На основі вищезазначеного можна виокремити таку закономірність: як

соціальний індивід, педагог є творцем культури, проте, водночас культура виступає творцем Педагога, адже вона пронизує всі напрями людської життєдіяльності.

Для досягнення цілей освіти підготовка педагога до виховання особистості суб'єкта учіння має відбуватися відповідно до структурних компонентів особистості. Вона передбачає комплекс заходів, що спрямовані на засвоєння знань про виховну діяльність, оволодіння відповідними вміннями і навичками, формування професійно важливих якостей особистості, що відповідають вимогам професії. Підготовка до виховної діяльності спрямована на розвиток готовності педагога удосконалювати культуру особистості учня. Культурна особистість учня – це особистість учня, яка володіє системою загальновизнаних та загальноприйнятих програм людської діяльності, поведінки і спілкування й активно їх реалізує у повсякденному житті.

Культура особистості має таку структуру:

- фізична культура;
- естетична культура;
- етична культура;
- вольова культура;
- розумова культура;
- духовна культура;
- професійна культура.

На основі зазначеного, підготовка до виховної діяльності має бути спрямована на розвиток культури особистості педагога і здійснюватися у виокремлених напрямках. Розглянемо це детальніше.

Фізична культура педагога – це система програм діяльності, поведінки і спілкування, які регулюють його фізичну активність. Вона є процесом, результатом і засобом фізичного вдосконалення природних задатків педагога, які генетично йому притаманні і розвиваються впродовж життя через відповідну діяльність. В основі фізичної культури педагога є цілеспрямована рухова активність у формі фізичних вправ, які дозволяють ефективно формувати необхідні уміння і навички, фізичні здібності, оптимізувати стан здоров'я і працездатність. Результатом занять педагога фізичною культурою є:

- 1) хороше здоров'я та самопочуття;
- 2) висока працездатність;
- 3) підвищення

рівня розвитку рухових умінь та навичок; 4) спортивні досягнення; 5) моральний, естетичний, вольовий та інтелектуальний розвиток його особистості. Таким чином, фізична культура має для педагога виховне, освітнє та оздоровче значення. Вона виховує, стимулює його до самовиховання, готує до складної міжособистісної взаємодії.

У структурі фізичної культури виокремлюють такі елементи:

1. Фізичне виховання (вправи на: координацію рухів; розвиток сили, швидкості й гнучкості при переміщеннях в просторі, долатті перешкод, піднятті і перенесенні тяжкості тощо);
2. Професійно-прикладна фізична культура (гімнастика, фізкультурні хвилини, реабілітаційні вправи, які виконуються після роботи та ін. Вони здійснюються впродовж навчання у залежності від його особливостей);
3. Оздоровчо-реабілітаційна фізична культура (це спеціальні фізичні вправи для відновлення нормального функціонування організму внаслідок захворювань, травм, перевтоми тощо);
4. Фонові види фізичної культури (ранкова гімнастика, прогулянки, інші фізичні вправи впродовж дня, які не пов'язані із значними навантаженнями) [49, с.7–10].

Духовна культура педагога – це система програм діяльності, поведінки і спілкування, які регулюють його духовну активність. Вона спрямована на реалізацію у практику його життя ідеалів Краси, Добра та Істини [39, с.52]. Її джерелом є психічна енергія, що забезпечує стійку свідомість, самосвідомість, рефлексію, емоційно-вольові акти та інші найважливіші психічні функції особистості [39, с.35]. В узагальненому вигляді, результати такої поведінки та діяльності оформлюються у вигляді норм, правил, законів, духовних цінностей, церемоній, ритуалів, символів, знань, звичаїв тощо і проявляються у науці, філософії, моралі, мистецтві, релігії, політиці, праві, вихованні, освіті, етиці, естетиці, мистецтві, літературі, релігії тощо.

Опанування духовної культури сприяє розвитку духовності педагога через свідоме формування власних ідеалів, цінностей і смислів у руслі Краси, Добра

та Істини, гармонізацію поведінки та способів життя, спрямовування особистості на збагачення духовних надбань людства результатами власної діяльності [39, с.60]. У цьому сенсі, духовна культура лежить в основі створення тих інших частин культури, які ґрунтуються на ідеалах Краси, Добра та Істини.

До складу духовної сфери особистості педагога належать: 1) духові смисли; 2) духовні цінності; 3) духовні ідеали; 4) духовний досвід.

Психологічна структура духовності складається із таких компонентів:

1. Змістовний компонент: Краса (естетичне світосприйняття, самовдосконалення та вдосконалення світу), Добро (гуманістичне світосприйняття, самовдосконалення та вдосконалення світу), Істина (пізнання, самопізнання, просвітництво);
2. Світоглядний компонент (ціннісно-смилова сфера): ідеали, цінності, смисли;
3. Особистісний компонент: свідомість, самосвідомість, спрямованість, характер, інтелект, досвід, спілкування, емоції, почуття, воля;
4. Онто та філогенетичний компонент: вік, етап, період, епоха.
5. Результативний компонент: поведінка, діяльність, самореалізація [39, с.54].

Засвоєння педагогом духовної культури відбувається через мову, навчання, виховання, спілкування тощо.

Естетична культура педагога – це система програм діяльності, поведінки і спілкування, які регулюють прояв його почуттєвої сфери. Адже, естетика (давньогрецьке «αἰσθητική» – сприймаючи [34, с.70], переживаю або чуттєво сприйманий [15, с.23]) є наукою про почуття та почуттєвість людини [9 с.23]. Незважаючи на своє різноманіття, усі почуття можна поділити на позитивні та негативні і об'єднати їх загальним поняттям «естетичне почуття» [34, с.72]. До позитивних почуттів належать прекрасне та піднесене, до негативних – потворне та низьке, перехідними або проміжними є комічне та трагічне. Вважається, що естетичне почуття визначається як один із найскладніших видів

духовного переживання людини, яке виникає на основі суспільних та культурних чинників [15, с.48].

На основі естетичного почуття формуються естетичні смак та ідеал. Естетичні почуття, смак та ідеал становлять структуру естетичної свідомості педагога. Естетична свідомість педагога визначає форми та способи його поведінки і діяльності.

Естетична культура особистості формується у процесі естетичного виховання. Б. Кубланов, В. Розумний, М. Каган, І. Зязюн, Н. Кіященко, Н. Лейзеров розглядали естетичне виховання як процес формування естетичних настанов особистості, її ціннісних орієнтацій в сфері почуттів, ідеалів, смаків, критеріїв оцінки та принципів ставлення до них. Сформовані в процесі естетичного виховання почуття, смаки та ідеали педагога активно впливають на його світогляд [16].

Професійна культура педагога – це система програм діяльності, поведінки і спілкування, які регулюють його активність щодо опанування професією. Одним із ключових її елементів є готовність до професійного саморозвитку. Професійний саморозвиток педагога – це процес еволюційних та революційних якісних психо-фізіологічних змін педагога, які характеризуються ускладненням, удосконаленням, оновленням структури його професійних якостей через цілеспрямовану самоосвітню та самовиховну діяльність, характерними ознаками якої є автономність, набуття досвіду, спрямованість на себе, другорядність стороннього впливу.

Професійна культура педагога ґрунтується на професійних знаннях, уміннях, навичках, цінностях, ставленнях та педагогічних здібностях, які забезпечують ефективну та результативну діяльність.

Професійні знання є особливою формою духовного засвоєння педагогом результатів пізнання в межах педагогічної професії, яка характеризується усвідомленням їх істинності. До них належать знання: 1) професії педагога; 2) навчальних предметів; 3) методики викладання навчального предмету; 4) основ педагогіки; 5) основ психології; 6) мови викладання; 7) нормативної бази,

що стосується професії.

Професійні навички – це дії в межах професії, складові частини яких у процесі формування стали автоматичними. Вони прискорюють та роблять продуктивнішою діяльність. До них належать навички: 1) відтворення знань навчального предмету на рівні рефлексу; 2) комунікативні; 3) роботи з ІКТ.

Професійні уміння є здатністю належно виконувати певні дії в межах професії, що заснована на доцільному використанні набутих знань і навичок. До них належать такі вміння: 1) комунікативні; 2) навчально-організаційні; 3) навчально-інформаційні; 4) навчально-інтелектуальні; 5) інформаційно-комп'ютерно-технічні; 6) науково-дослідницькі; 7) навчально-дослідницькі; 8) уміння критичного мислення; 9) педагогічна техніка.

Професійні ставлення – це те, що визначає характер поведінки педагога з чимось або кимось в межах педагогічної професії. До них належать ставлення: 1) до предмету; 2) до професії; 3) до учнів; 4) до колег; 5) до себе як професіонала.

Професійні цінності – це те, що є значущим для педагога з точки зору задоволення його матеріальних і духовних потреб та інтересів. До них належать: 1) гуманізм; 2) праця; 3) сумлінність; 4) дотримання професійного етикету.

Педагогічні здібності є стійкими індивідуально-психологічними властивостями людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності в межах професії. До них належать: 1) комунікативність; 2) емпатійність; 3) переконливість; 4) креативність; 5) психічна стійкість.

Вольова культура – це система програм діяльності, поведінки і спілкування педагога, які регулюють його вольову активність. Вона пов'язана із його готовністю добровільного, цілеспрямованого здійснення різних видів дій пов'язаних з обов'язками педагога. Вольова культура передбачає здатність долати перешкоди, контролювати себе. Вона базується на свідомому засвоєнні і реалізації спеціальних знань, умінь, навичок та здібностей у ситуаціях, що потребують актуалізації глибинних особистісних ресурсів педагога.

Рівень вольової культури педагога визначає його здатність до оволодіння власною поведінкою, управління власним емоційним станом і емоційними реакціями. Вона передбачає: саморегуляцію, самоорганізацію свого життя та професійної діяльності; самообмеження деяких безпосередніх прагнень і потреб; самоконтроль та прояв вольових якостей.

Вольова культура спрямована на вдосконалення професійно-особистісних якостей (стресостійкість, емоційно-вольова стійкість, наполегливість, витримка, емоційна стриманість, чуйність, толерантність, життєрадісність, високий рівень педагогічної емпатії, оптимістичність, дисциплінованість, почуття гумору тощо), умінь та здібностей (самовладання, саморегуляція, самоконтроль, самоорганізація, самообмеження, самозаспокоєння, самокорекція, саомобілізація, саомостимуляція, саомотерапія та ін.) педагога [44].

Етична культура – це система програм діяльності, поведінки і спілкування педагога, які регулюють його стосунки з оточуючим світом. Вона передбачає опанування основних моральних норм і принципів, які укорінені в суспільстві. Засвоєння етичної культури передбачає моральний розвиток людини. Етична культура охоплює моральні звичаї, традиції, якості, норми, ідеали, принципи, світоглядні поняття про добро і зло, обов'язок та совість, справедливість й гідність.

Зміст етичної культури становлять: моральна свідомість, моральні стосунки, моральна поведінка. Елементи змісту моральної свідомості тісно пов'язані між собою та взаємно доповнюють один одного [52].

Опанування етичної культури передбачає наслідування загальноприйнятих норм і принципів моралі в процесі виконання навчальної діяльності, подолання помилок і морально-професійних деформацій.

Від рівня етичної культури педагога залежить:

- 1) якісне і ефективне виконання ним своїх навчальних обов'язків;
- 2) його честь, гідність, репутація та імідж;
- 3) відношення до роботи та її результатів;
- 4) стосунки з іншими людьми.

Розумова культура – це система програм діяльності, поведінки і спілкування педагога, які регулюють його розумову активність. Вона пов’язана із умінням організації та здійснення розумової праці. Розумова культура забезпечує правильну, впорядковану, ефективну, узгоджену навчальну роботу, що передбачає раціональне планування режиму роботи, устаткування робочого місця, відбір порядку виконання дій, уміння швидко, не відволікаючись включатися в роботу тощо. Культура розумової праці сприяє ефективному здійсненню педагогом навчально-пізнавальної діяльності, вихованню таких важливих професійних якостей, як працездатність, воля, трудова й пізнавальна активність, самостійність, схильність і любов до праці [43].

Правильно організоване навчання сприяє не лише інтелектуальному розвитку педагога, а й вихованню працелюбності, дисциплінованості, акуратності, відповідальності, вимогливості до себе та до інших.

Структура розумової культури складається із таких компонентів:

1. Мотиваційний (пізнавальні інтереси; розумова активність; самостійність у пізнавальній діяльності; інтелектуальні почуття).
2. Когнітивний (розумові операції; інтелектуальні уміння і прийоми; індивідуальні властивості мислення, наявний рівень знань).
3. Саморегуляційний (самоконтроль, самооцінка, комунікативні здібності) [37].

Результати дослідження дають можливість дійти висновку, що підготовка у зазначених напрямках допоможе педагогу: чинити виховний вплив на суб’єктів учіння, забезпечуючи розвиток у них фізичної, естетичної, етичної, вольової, розумової, духовної та професійної культури; ефективно адаптуватися до життя та продуктивної праці у соціумі, реалізуючи свої особистісні, громадянські та професійні покликання й обов’язки.

Розділ IV

Форми та методи підготовки педагогів до виховної діяльності

У перекладі з латинської поняття «форма» означає зовнішній вигляд, зовнішній обрис. В контексті підготовки майбутніх педагогів до виховної діяльності форма органічно пов'язана із внутрішньою, змістовною стороною підготовки педагогів до виховної діяльності, яка здійснюється через навчання у ВНЗ процесу. Одна і та ж форма може застосовуватися в різних методах навчання, і навпаки. Форма в навчанні позначає зовнішню сторону організації навчального процесу і відображає характер взаємозв'язку учасників педагогічного процесу.

У контексті поглядів С.А. Смирнова існують два види форм навчання: форми навчальної діяльності суб'єктів учіння; форми організації навчальної роботи.

У історичному контексті форми навчальної діяльності формувались та розвивались послідовно. Наприклад, у школах Стародавнього світу практикувалося індивідуальне навчання. В Середні віки відбулася трансформація і навчальні заняття проводилися переважно з невеликими групами учнів. З розвитком виробництва й розширенням наукових знань відбувся перехід до класно-урочної системи навчання, виник клас як відносно однорідна у віковому і освітньому відношеннях група суб'єктів учіння. Я. А. Коменський удосконалив класно-урочну систему і вперше дав їй теоретичне обґрунтування.

Сучасні дослідники (Н.Є. Мойсеюк [28,с.286–289], С.А.Смирнов [33], М.М. Фіцула [51,166–168], Н.В. Якса [56, с.180–181] та ін.) до основних форм навчальної діяльності суб'єктів учіння, які забезпечують підготовку педагогів до виховної діяльності відносять такі види:

1. Індивідуальну. Вона виражається у самостійній роботі студентів щодо опанування змісту підготовки до виховної діяльності з можливістю отримання консультацій викладача. Прикладами такої форми навчальної діяльності є робота з літературою, виконання вправ, розв'язання задач, проведення

досліджень, написання статей, рефератів, доповідей, контрольних, самостійних, домашніх робіт тощо. Переваги цієї форми організації навчальної роботи в тому, що вона дозволяє кожному студенту вищого педагогічного навчального закладу: поглиблювати і закріплювати знання що стосуються виховної діяльності; виробляти необхідні вміння та навички, отримувати досвід пізнавальної творчої діяльності. Проте, ця форма організації має й недолік – студент ізольовано сприймає, осмислює і засвоює навчальний матеріал.

2. Парну. Це робота студента (або двох студентів) з викладачем, який керує навчальною діяльністю щодо опанування змісту підготовки до виховної діяльності. Таке навчання широко використовується при додаткових заняттях і репетиторстві. Парна форма навчальної діяльності передбачає допомогу сильного студента слабшому і взаємодопомогу. Пари визначає викладач, враховуючи взаємні симпатії студентів та їх працездатність. Вони можуть бути статичними (незмінними) та динамічними (постійно змінюватись). Така структура роботи дозволяє вчити кожного і вчитися кожному. Головним у парній організації навчання є взаємонавчання та взаємоконтроль.

3. Групову. Викладач одночасно висвітлює зміст підготовки до виховної діяльності для групи студентів (4–7 осіб) або цілого класу. Вирішення конкретних навчальних завдань щодо його засвоєння здійснюється завдяки спільним зусиллям членів групи. Групи можуть бути стабільними чи тимчасовими, однорідними чи різнорідними. При груповій формі роботи навчальна діяльність студентів щодо опанування змісту підготовки до виховної діяльності створюються можливості для об'єднання зусиль діяти погоджено і злагоджено, спільно відповідати за результати виконання навчального завдання. Водночас, завдання в групі виконуються таким способом, що дозволяє враховувати й оцінювати індивідуальний внесок кожного члена групи. Контакти й обмін думками в групі істотно стимулюють розвиток мислення студентів, сприяють розвитку і вдосконаленню їх мовлення, поповненню знань, розширенню індивідуального досвіду. Найбільш ефективною групова форма організації навчання є на етапах закріплення, поглиблення і систематизації

знань щодо виховної діяльності. Вона дозволяє студентам за короткий час актуалізувати теоретичні знання, оперативно перевірити засвоєння навчального матеріалу кожним членом групи, здійснити систематизацію знань. Групова навчальна діяльність студентів може бути однорідною (коли всі групи, виконують одне й те саме письмове чи практичне завдання), диференційованою (різні групи в класі виконують різні завдання), кооперативною (кожна група працює над виконанням частини спільного для всього класу завдання), індивідуально-груповою (коли кожен член групи виконує частину завдання групи). Успіх роботи в групах залежить від уміння викладача комплектувати групи, організовувати їхню роботу, розподіляти свою увагу так, щоб кожна група і кожен її учасник відчували зацікавленість педагога у їх успіху в процесі підготовки до виховної діяльності, в нормальних і плідних міжособових взаєминах.

4. Колективну. Це найскладніша форма організації діяльності суб'єктів учіння. Вона можлива, коли всі студенти активно навчають один одного. Типовий приклад колективної форми роботи студентів у парах змінного складу;

5. Фронтальну. Вона передбачає роботу студентів щодо виконання спільного завдання під безпосереднім керівництвом викладача. При цьому педагог проводить роботу із усією групою в єдиному темпі, прагнучи одночасно впливати на всіх присутніх, створювати атмосферу творчої колективної праці, стимулювати активність суб'єктів учіння. Найчастіше таку форму навчання використовують на етапі первинного засвоєння нового матеріалу. Суттєвим недоліком фронтальної форми навчальної роботи є те, що вона за обсягом, рівнем складності матеріалу та темпом роботи зорієнтована на абстрактного «середнього студента». Студенти з низькими навчальними можливостями за таких умов потребують більшої уваги від викладача, більше часу на виконання завдань. Якщо ж знизити темп, то це негативно позначиться на сильних студентах.

Ґрунтуючись на визначеннях С. У. Гончаренка [12, с.481] та С.Д. Ярмаченка [35, с.468] форми організації навчальної роботи доцільно

розглядати як зовнішнє вираження узгодженої діяльності педагога та суб'єктів учіння, що здійснюється у встановленому порядку та певному режимі. Вони регламентують спільну діяльність, міру активності студентів у пізнавальній діяльності та керівництво нею з боку педагога.

Спираючись на дослідження С.А. Смирнова [33], до основних форм навчальної діяльності суб'єктів учіння належать види:

- аудиторні: лекція, семінар, практикум та ін.;
- позааудиторні: навчальна екскурсія, домашня робота;
- факультативні і додаткові заняття;
- інші форми позааудиторної навчальної роботи: гуртки, наукові спільноти, олімпіади, конкурси та ін.

Зважаючи на це, форма проведення підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів до виховної діяльності означає зовнішній вигляд організації їхнього навчання, що пов'язаний з кількістю студентів, часом і місцем навчання, порядком його здійснення.

Основною формою підготовки педагогів до виховної діяльності є лекція, впродовж якої відбувається вивчення нового матеріалу та повторення, поглиблення і узагальнення засвоєних раніше знань [54, с. 114]. Її ефективність залежить від підготовленості студентів до самостійної роботи, що проявляється у цілеспрямованому слуханні, спостереженні, осмисленні, письмових нотатках викладеного матеріалу. Ефективним є застосування на лекції різноманітних прийомів постановки запитань, стимулювання відповідей на них за власної ініціативи студентів, оцінювання цих відповідей, зміна видів роботи (усної, письмової, практичної) тощо[42, с. 142].

Для студентів у процесі підготовки до виховної діяльності важливим є засвоєння нових знань, свідоме оволодіння системою наукових понять, законів, визначень, опанування способами виконання дій тощо.

Основними критеріями засвоєння знань щодо здійснення виховної діяльності є сформованість світогляду педагогів, уміння формулювати визначення, пояснювати їх, наводити приклади, переказувати матеріал своїми

словами, застосовувати знання на практиці (за зразком чи в змінених умовах).

Основним завданням лекції узагальнення і систематизації знань є приведення засвоєних на попередніх уроках теоретичних положень у цілісну динамічну систему.

На думку П.П. Шляхтуна лекція має такі переваги над семінарськими заняттями та іншими формами навчання: 1) цілісність, системність і послідовність викладення змісту навчальної дисципліни; 2) економія навчального часу студентів; 3) висвітлення новітнього наукового і фактичного матеріалу; 4) розвиток мислення студентів на основі осмислення логіки мислення викладача; 5) мотиваційний та емоційно-психологічний вплив викладача на студентів [54, с. 101–102].

Іншими формами підготовки педагогів до виховної діяльності педагогів є практикуми, семінарські і факультативні заняття, навчальні екскурсії, співбесіда, індивідуальні та групові консультації, домашня навчальна робота.

Семінарські заняття проводяться, зазвичай, після вивчення основних теоретичних розділів навчальної програми з метою їх поглиблення та конкретизації, а також закріплення через відтворення навчальної інформації, осмислення й систематизації знань, формування у студентів уміння самостійно здобувати знання й здійснювати контроль за рівнем засвоєння навчального матеріалу [42, с. 140].

Умовно виокремлюють такі види семінарів: підготовчі, класичні, міжпредметні.

Підготовчі семінари спрямовані на: повторення і систематизацію знань, умінь і навичок щодо здійснення виховної діяльності; ознайомлення студентів з новими формами роботи; поглиблення уміння самостійно вивчати програмний матеріал, складати план і тези виступу, брати участь в обговоренні питань семінару, вести дискусію.

Класичне семінарське заняття може проводитися у вигляді бесіди, диспуту, коментованого читання, розв'язування задач, обговорення доповідей, повідомлень, результатів творчих робіт тощо. Формування у студентів умінь і

навичок здійснювати виховну діяльність передбачає розроблення (або використання існуючої) системи навчальних вправ (вступних, пробних, тренувальних, творчих), завдань, практичних робіт, які давали б можливість педагогам застосовувати набуті знання щодо здійснення виховної діяльності в стандартних і змінених умовах.

Міжпредметні семінари передбачають обговорення повідомлень, доповідей, що підготовлені на основі матеріалів з різних предметів. Одним із різновидів міжпредметного семінару є семінар-конференція на якому підводяться підсумки довготривалої дослідної роботи, обговорюються її актуальні проблеми, тенденції розвитку, переваги та недоліки.

Ефективною формою підготовки педагогів до виховної діяльності є практикум. Він забезпечує самостійне виконання практичних робіт і застосування засвоєних раніше знань, умінь і навичок. Така форма є доцільною після вивчення теоретичного матеріалу. Важливою умовою проведення практикуму є глибокі знання, сформовані навички й уміння студентів. Ефективним засобом керування навчальною діяльністю під час проведення практикуму виступає інструкція, яка регламентує і визначає дії студентів. Важливою умовою проведення практичних робіт є те, що вони мають дослідницький характер, спрямовуються на формування у студентів критичного мислення, уміння здійснювати перевірку наукової достовірності певних закономірностей і положень. Структура практикумів передбачає певну послідовність етапів, а саме: повідомлення теми, мети і завдань; формування мотивації навчальної діяльності; актуалізацію опорних знань, умінь і навичок; ознайомлення студентів з інструкцією; добір необхідних матеріалів; виконання роботи під керівництвом педагога; складання звіту; обговорення і теоретична інтерпретацію результатів роботи. При виконанні роботи обов'язково звертається увага студентів на типові помилки, причини їх виникнення та шляхи попередження. У кінці практикуму викладач і студенти разом складають корисні поради, які допоможуть у подальшій роботі досягати кращих результатів.

Здійсненню підготовки педагогів до виховної діяльності сприяють факультативи (сполучна ланка між уроками і позакласними заняттями), які відкривають широкі можливості для стимулювання розумової діяльності, забезпечують ефективне групове диференційоване навчання. Факультатив – це понадпрограмний, необов’язковий навчальний курс, необов’язкове для відвідування заняття. На відміну від інших форм навчання, факультативам притаманні такі особливості: спільність пізнавальних інтересів студентів; позитивне ставлення до вивчення певного матеріалу; пізнавальна активність. Це пов’язано з тим, що студенти їх відвідують керуючись власними нахилами та інтересами.

Підвищення рівня підготовки педагогів до виховної діяльності успішно здійснюється під час індивідуальних і групових консультацій, мета яких полягає у задоволенні потреб окремих студентів у поглибленому вивченні знань, які містять у своєму змісті компонент підготовки до виховної діяльності. Консультації проводяться в позаурочний час і мають характер співбесід, самостійного виконання студентами завдань під керівництвом педагога.

Підвищенню якості підготовки педагогів до виховної діяльності сприяє домашня навчальна робота з елементами творчих завдань, які потребують вдумливого підходу, нестандартних рішень, опрацьованого навчального матеріалу, вивчення додаткової літератури.

Домашня навчальна робота передбачає самостійне позааудиторне вивчення навчального матеріалу та виконання навчальних завдань [42, с. 157]. Вона характеризується відсутністю безпосереднього керівництва з боку педагога. Її завданнями є:

- закріплення знань, умінь і навичок;
- розширення та поглиблення знань навчального матеріалу;
- формування вмінь самостійного виконання вправ;
- розвиток самостійного мислення;

Домашня робота дає змогу працювати спокійно, в індивідуальному темпі, самостійно планувати почерговість видів діяльності. Вона потребує чіткої

організації та дотримання гігієнічних вимог [26, с. 369]. На переконання Г. Ващенко, домашня навчальна робота має бути спрямована на розвиток здібностей суб'єктів учіння до самостійної праці, реалізацію дослідницьких та винахідницьких нахилів тощо [3, с. 389-396].

Вона буде більш результативною за таких умов:

- сформованості в студентів пізнавального інтересу до змісту і завдань, розуміння ними мети навчальної роботи (творчий характер, зв'язок з життям, практикою), а також навичок самостійної роботи і самоконтролю;
- дотримання дидактичного принципу доступності навчання, нормативів навантажень студентів, їх діагностика і планування.

Підготовка педагогів до виховної діяльності може здійснюється у процесі позааудиторної діяльності. У широкому розумінні вона включає в себе як самостійну пізнавальну роботу, так і такі ефективні форми її творчої організації, якими є: систематична участь студентів у спеціалізованих гуртках і клубах, проблемних групах, діяльність яких спрямована на удосконалення культурності особистості педагога; проведення екскурсій, диспутів, круглих столів, семінарів, майстер-класів, арт-класів; участь у змаганнях, науково-практичних конференціях, конкурсах і олімпіадах; випуск журналів та газет тощо.

Навчальна екскурсія є ефективною формою підготовки педагогів до виховної діяльності. Вона передбачає колективний похід до визначних місць, музеїв, історичних об'єктів з культурно-освітньою метою [42, с. 157]. Мета її проведення полягає у: збагаченні культурологічних знань; налагодженні зв'язків теорії з практикою життя; виховання шанобливого ставлення до праці; розвиток творчих здібностей, спостережливості, пам'яті, мислення та самостійності студентів; розвиток естетичних почуттів; активізація пізнавальної і практичної діяльності. Завданнями екскурсій є конкретизація загальних, опанованих на уроках положень, усвідомлення характеру їх матеріального втілення, розкриття зв'язку між навчальними предметами, ознайомлення з реальною картиною дійсності [42, с. 141]. Важливими

чинниками ефективності екскурсії є ґрунтовна попередня підготовка студентів (чітке визначення освітніх і виховних завдань; оптимальний вибір екскурсійних об'єктів, адекватних методів і прийомів викладу навчальної інформації, ерудованість щодо предмету екскурсії тощо). Екскурсія може бути програмною (рекомендована навчальною програмою) і позапрограмною (така, що виходить за межі програми); тематичною і комплексною. Тематичні екскурсії проводять у зв'язку з вивченням однієї чи декількох взаємопов'язаних тем. Комплексні – охоплюють взаємопов'язані теми двох чи декількох навчальних предметів. За часом проведення екскурсії поділяють на вступні, поточні, підсумкові. Вступні екскурсії передують вивченню нового матеріалу (студенти засвоюють опорні поняття, одержують наочні уявлення і практичний досвід, довідуються про нові факти). Поточні екскурсії проводять паралельно з вивченням теоретичного матеріалу з метою забезпечення більш глибокого його розуміння, доповнення новими уявленнями. Підсумкові екскурсії, як правило, організовуються в кінці навчального року або після вивчення окремого розділу програми з метою узагальнити й систематизувати теоретичні знання, поглибити і закріпити навички та уміння, а головне – встановити зв'язок вивченого матеріалу з реальними процесами або явищами. Планування екскурсії передбачає: її чітке структурування, визначення теми, мети, завдань; мотивацію навчальної діяльності; актуалізацію чуттєвого досвіду і опорних знань; сприйняття форм і зовнішніх особливостей об'єктів; узагальнення і систематизацію знань; підведення підсумків і надання індивідуальних завдань; оформлення результатів роботи.

Ефективною формою підготовки педагогів до виховної діяльності у позанавчальний час є олімпіади. Попередня робота з організації та проведення названого позаурочного заходу передбачає визначення мети (навчальної, розвивальної, виховної тощо), змісту, методів, дидактичного забезпечення (довідники, малюнки, дискети з завданнями), критеріїв оцінювання, міжпредметних зв'язків; розроблення структури, яка включає організаційну частину, етапи проведення, завдання для самостійної роботи студентів. На

початку олімпіади серед її учасників обов'язково проводиться інструктаж щодо дотримання правил безпеки. Розробляються завдання різного виду та ступеня складності (проблемні питання, тести, кросворди тощо).

Названі форми підготовки до виховної діяльності приваблюють студентів можливістю співпрацювати з викладачами, проявляти ініціативу та самостійність у навчальній діяльності. Поєднання різноманітних форм підготовки педагогів до виховної діяльності сприяє цілеспрямованій, змістовно насиченій взаємодії студентів та педагогів, що має пізнавальний та виховний характер.

Підготовка педагогів до виховної діяльності буде ефективнішою на засадах:

- повноцінного засвоєння навчального матеріалу на всіх етапах навчального процесу;
- виконання творчих завдань та вправ для вивчення, закріплення, повторення, узагальнення навчального матеріалу;
- чіткого визначення мети та завдань навчальної діяльності;
- виконання самостійної роботи (вправ, завдань тощо) під час повторного звернення до навчального матеріалу, раніше викладеного (з використанням спеціальної літератури тощо);
- запам'ятовування навчального матеріалу з елементами самозвіту;
- контролю якості засвоєння навчального матеріалу;
- практичних вправ, спрямованих на впровадження набутих знань у життя;
- виконання домашніх завдань, які сприятимуть більш глибокому засвоєнню навчального матеріалу.

Розглянувши форми підготовки педагогів до виховної діяльності перейдемо до аналізу її методів. Методи підготовки педагогів до виховної діяльності – це способи діяльності викладача і студентів, за допомогою яких досягається оволодіння відповідними знаннями, уміннями і навичками, формується світогляд студентів, розвиваються їхні здібності. Він реалізуються

через спеціальні прийоми розумових та практичних дій, які спрямовані на засвоєння навчального матеріалу. Підбір методів здійснюється відповідно до мети, змісту навчання та вікових особливостей студентів. Це сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, формуванню знань, навичок та умінь.

У контексті поглядів дослідників (С. Бондара [14, с. 492-494], Г. Ващенко [3], С. Гончаренка [12, с. 279-280], Б. Лихачева [26, с. 387-413], Н. Мойсеюк [28, с. 301-323], О. Рудницької [42, с. 160-169], С. Смирнова [33], М. Фіцули [51, с. 121-148], П. Шляхтуна [54], Н. Якси [56, с. 187, 196], М. Ярмаченка [35, с. 313]) методи підготовки педагогів до виховної діяльності умовно поділяються на чотири групи: 1) методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності; 2) методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності; 3) методи контролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності; 4) методи активного навчання.

До методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності належать групи: словесних (лекція, бесіда, розповідь, пояснення, інструктаж, консультація), наочних (показ (ілюстрування, демонстрування), самостійне спостереження) та практичних (виступи на семінарських заняттях, вправи, лабораторні, практичні та дослідні роботи) методів.

Розглянемо групу словесних методів підготовки педагогів до виховної діяльності. Розпочнемо з лекції. Лекція – це навчальне заняття, яке полягає в усному викладенні лектором великого за обсягом навчального матеріалу з конкретної теми, що вивчається. Її типовими ознаками є: визначеність мети і завдань, сформованість чіткого плану, логічність і послідовність у викладенні, складність логічних побудов, строгість викладу матеріалу з підготовки педагогів до виховної діяльності, наявність фактів, аргументацій, узагальнень та висновків, вплив на розум, почуття та волю суб'єктів учіння. Виокремлюють такі основні функції лекції: 1) пізнавальна (передача інформації); 2) мотиваційна (активізація пізнавальної діяльності); 3) виховна (регулювання викладачем поведінки студентів). Ефективність лекції залежить від рівня педагогічної майстерності викладача та рівня готовності студентів до

професійного саморозвитку.

Бесіда – це обговорення навчального матеріалу, яке спрямоване на актуалізацію наявних знань студентів щодо проведення виховної діяльності та самостійне обмірковування, узагальнення й засвоєння нових. Вона застосовується для більш дохідливого пояснення навчального матеріалу. За цілеспрямованістю виокремлюють такі види бесід: 1) вступні (проводиться перед початком навчальних занять з метою з'ясування рівня розуміння студентами значення та смислу запланованої роботи, перевірки готовності до здійснення навчально-виховних дій); 2) організаційні (висвітлення основних способів ефективного засвоєння навчального матеріалу); 3) повідомлювальні (повідомлення нових знань, які базуються на спостереженнях, документах тощо); 4) повторювально-узагальнюючі (проводяться для закріплення навчального матеріалу); 5) контрольнo-корекційні (використовується для перевірки засвоєних знань). За характером пізнавальної діяльності бесіди поділяються на: 1) репродуктивні (спрямовані на відтворення раніше засвоєного матеріалу); 2) катехізичні (передбачають точне запам'ятовування та відтворення відповідей); 3) евристичні (спрямування студентів на основі наявних знань і досвіду до логічних обґрунтувань та формування самостійних висновків).

Розповідь – це усний монологічний виклад систематизованого навчального матеріалу, який характеризується образністю, емоційністю і послідовністю. Використовують з метою опису подій, процесів, явищ у житті природи, суспільства, окремої людини або групи людей, для передачі вражень, змісту спостережень. За змістом її поділяють на такі види: 1) науково-популярна розповідь (ґрунтується на аналізі фактичного матеріалу); 2) художня розповідь (образний переказ різноманітних фактів, подій, вчинків тощо); 3) розповідь-опис (послідовний виклад основних ознак, особливостей предметів і явищ довкілля, наприклад опис історичних подій). За дидактичними цілями виділяють виокремлюють такі різновиди: 1) розповідь-вступ – спрямована на підготовку студентів до сприйняття нового навчального матеріалу, формування

інтересу та потреби у здобутті нових знань й характеризується яскравістю, чіткістю, захопленістю і емоційністю викладу; 2) розповідь-виклад – спрямована на розкриття в чіткій послідовності змісту нової теми з виділенням головного, суттєвого та застосуванням ілюстрацій і переконливих прикладів у відповідності до встановленого логічно вибудованого плану; 3) розповідь-заключення – передбачає виділення основних думок, формулювання висновків та узагальнень, постановку завдань для подальшої самостійної роботи. Виокремлюють такі функції розповіді: навчальна, виховна, розвиваюча, спонукальна, корекційна. Основні педагогічні вимоги до розповіді: пізнавальна та виховна спрямованість; достовірність та наукова обґрунтованість фактів; достатня кількість яскравих прикладів, які доводять викладені положення; чітка логіка і доведеність викладу; образність й емоційна забарвленість; наявність елементів особистої оцінки і ставлення педагога до змісту матеріалу, який вивчається; висока культура мовлення педагога (чіткість, доступність, правильність, особистісна забарвленість), врахування досвіду студентів.

Пояснення – переважно монологічна форма викладу навчального матеріалу, коли є необхідність доведення або обґрунтування певного положення (закону, принципу), розкриття основи певного явища, сутності різних явищ, аналізу актуальних міжнародних відносин та іншої інформації. За способом міркування, пояснення поділяється на такі види: індуктивне, дедуктивне, традиktivне. Індуктивне пояснення здійснюється шляхом переходу від аналізу одиничних фактів до загальних положень. Дедуктивне пояснення виражається у переході від аналізу загальних положень (законів, закономірностей, принципів, правил та ін.) до одиничних фактів, які відображають ці положення. Традиktivне пояснення – це пояснення у якому засновки та висновки міркування мають однаковий ступінь загальності. Прикладом традиktivного пояснення є аналогія. Його ефективність залежить від: чіткості формулювання навчального завдання; послідовності розкриття причинно-наслідкових зв'язків; наявності переконливих прикладів, аргументів і доказів; використання порівняння, зіставлення, аналогії, доступної для

розуміння логіки викладу; модуляції голосу викладача; правильного мовлення і слушно підібраних слів; емоційного забарвлення змісту матеріалу, що пояснюють; актуалізації знань суб'єктів учіння; надійного та оперативного зворотного зв'язку, який дозволяє отримати інформацію про ступінь розуміння пояснюваного явища; зрозумілості вживаної термінології.

Інструктаж – це короткі, лаконічні, чіткі вказівки, рекомендації щодо виконання дії. Він проводиться у випадку коли студентам потрібно дати для виконання самостійну роботу. Інструктаж забезпечує роз'яснення і демонстрацію на прикладі призначення, мету і способи здійснення певних дій, послідовності операцій, що складають те або інше уміння, а також характеристику типових ситуацій їх застосування на практиці. За змістом інструктажі поділяється такі види: вступний, поточний і заключний. Вступний інструктаж проводять перед початком самостійної роботи студентів, щоб довести до них зміст майбутньої роботи, її мету, продемонструвати способи виконання завдань, прийоми і послідовність здійснення дій, розкрити правила і способи контролю, техніку безпеки, вимоги до кінцевого результату, а також попередити про можливі помилки. Поточний інструктаж проводять у процесі самостійної роботи за проханням студента або на розсуд викладача. Під час заключного інструктажу підбивають підсумки, розбирають типові недоліки та помилки, критично і об'єктивно оцінюють результати діяльності, демонструють кращі роботи студентів, оцінюють їх, відповідають на виниклі запитання, визначають подальші перспективи, дають завдання, вказівки і рекомендації щодо підготовки до чергового етапу навчання. За формою інструктажі бувають усними, письмовими, наочними і комплексними. Усний інструктаж полягає у словесному поясненні способу виконання певних дій. До письмового відносяться надруковані вказівки щодо вирішення завдань. Наочний інструктаж може здійснюватися з використанням слайдів, таблиць, практичної демонстрації виконання тих або інших дій.

Консультація – це надавання порад з певних навчальних питань. Виокремлюють такі її види: міжгрупова (для окремого курсу); групова (для

певної екзаменаційної групи); індивідуальна (для окремих студентів). Міжгрупову консультацію проводять за ініціативою самого викладача, а індивідуальну – за ініціативою студентів. Міжгрупову установчу консультацію викладач проводить для всього курсу. Індивідуальні консультації проводять за семестровим графіком консультацій викладача. На них приходять студенти, яким потрібна додаткова допомога викладача, а також ті, які відпрацьовують теми, що пропущені на семінарських заняттях.

Розглянемо групу наочних методів підготовки педагогів до виховної діяльності.

Показ – це сукупність прийом дій і засобів, за допомогою яких у студентів створюється наочний образ предмета, котрий вивчається, формується конкретне уявлення про нього. Розрізняють два види показу: ілюстрування і демонстрування. Ілюстрування – це використання ілюстрацій для пояснення, кращого розуміння і засвоєння навчального матеріалу. Засобами ілюстрування є картини, плакати, схеми, таблиці, моделі, муляжі, карти, малюнки на дошці тощо. Основною їхньою характеристикою є нерухливість. Демонстрування – це показ рухомих об'єктів (реальних або абстрактних), які зображають предмет вивчення. Демонстрація може бути використана для підтвердження теоретичних закономірностей для кращого засвоєння знань або для показу практичної значущості вивченого матеріалу. Засобами демонстрування є діюча модель техніки; навчальний кінофільм чи його фрагменти; навчальна телепередача; технічний пристрій; комп'ютерний показ тощо. Демонстрування є ефективнішим від ілюстрування, оскільки більшою мірою відображає сутність і природу зображуваного явища.

Самостійне спостереження – це цілеспрямований і планомірний процес збирання інформації шляхом прямої і безпосередньої реєстрації дослідником процесів або явищ на які воно спрямоване. Для того щоб ефективно провести спостереження слід дотримуватися таких правил: 1) чітко визначати цілі спостереження; 2) скласти програму спостереження в залежності від цілі; 3) детально фіксувати дані спостереження; 4) застосовувати системи категорій і

оцінкових шкал. Програма спостереження повинна точно визначати послідовність роботи, виділяти найбільш важливі об'єкти спостереження, способи фіксації результатів (протокольні записи, щоденники спостережень, аудіо- і відеозаписами тощо).

Розглянемо групу практичних методів підготовки педагогів до виховної діяльності.

Виступ на семінарському занятті – це публічне виголошення доповіді з певного питання. Доповідь – це усне повідомлення на певну тему. Залежно від виконуваних функцій доповіді поділяють на такі різновиди: 1) тематична доповідь (подає розгорнутий виклад певної теми); 2) інформаційна доповідь (пропонує відомості про предмет доповіді); 3) звітна доповідь (узагальнює результати проведеної навчальної, навчально-дослідної або науково-дослідної діяльності). Успіх доповіді залежить від чіткості логіко-композиційної побудови мовлення, доказовості, аргументованості, уміння взаємодіяти з аудиторією, використовувати різні прийоми активізації уваги, високої мовної культури доповідача, мовних засобів виразності (метафори, тропи, фігури, фразеологізми, приказки) і позамовних (поза, манери, жести, міміка), техніки мовлення. Основними критеріями доповіді є: правильність мовних норм, смислова адекватність, відповідність змісту виступу реальності, комунікативна ефективність.

Вправи – цілеспрямоване, планомірне, організоване, багаторазове виконання студентами певних дій (розумових та практичних) для формування та закріплення знань, навичок і умінь. За формою навчальної діяльності студентів вправи поділяють на усні, письмові, графічні, технічні. Усні вправи використовуються для швидкої перевірки, уточнення і поглиблення розуміння студентами навчального матеріалу. До усних вправ відносяться всі види усних відповідей студентів на запитання або завдання викладача, при яких використовуються наявні знання. Письмові вправи зазвичай використовують для закріплення знань і формування вмінь їх застосовувати. Серед видів письмових вправ виокремлюють: переписування, стилістичні вправи, творчі

роботи та повідомлення тощо. Графічні вправи використовуються для розвитку просторової уяви та пам'яті студентів. До графічних вправ належать: 1) розроблення схем, моделей, графіків, технологічних карт; 2) створення альбомів, плакатів, стендів; 3) виконання замальовок під час проведення лабораторно-практичних робіт та екскурсій тощо. Технічні вправи використовують насамперед для формування практичних умінь і навичок, техніки рухів, вимови та ін.

Лабораторна робота – це один з видів самостійної роботи студентів, інтегруючий теоретичні знання, уміння і навички студентів в єдиному процесі діяльності навчально-дослідницького характеру. Вона полягає у вивченні природних явищ за допомогою спеціального обладнання. Зміст лабораторної роботи включає систему розумових і практичних дій щодо оволодіння методами дослідження. Виконання лабораторних робіт супроводжується записом одержуваних даних із графічними зображеннями явищ і процесів, що вивчаються у формі звіту про проведений експеримент. Вони є одним із видів дослідницької самостійної роботи суб'єктів учіння, здійснюваної за завданням педагога в спеціально пристосованому приміщенні (лабораторії), де є необхідне обладнання (прилади, столи, витяжні шафи та ін.). Лабораторні роботи повністю співвідносяться з темою, що вивчається. Така робота сприяє поєднанню теорії з практикою, виробленню вмінь працювати з приладдям, опрацьовувати, аналізувати результати вимірювань і науково обґрунтовано оцінювати їх. Лабораторні роботи проводять як у відтворювальному (копіювання певного зразка), так і в дослідницькому плані (на основі дослідів самостійно приходять до нових висновків).

Практичні роботи – це один з видів самостійної роботи студентів, який передбачає застосування знань у ситуаціях, наближених до життєвих з метою напрацювання умінь та навичок. Вони сприяють розвитку пізнавальних здібностей й самостійності студентів. Зміст і прийоми виконання практичних робіт зумовлюються специфікою навчального предмета. Проведення практичних робіт передбачає: 1) визначення мети майбутньої роботи;

2) встановлення зв'язків майбутньої роботи із знаннями, що є у студентів; 3) ознайомлення студентів (через пояснення або по завданню-інструкції) з порядком виконання роботи; 4) пояснення правил безпеки виконання роботи і правил організації робочих місць; 5) вказівку щодо фіксації одержуваних результатів, оформлення звітів; 6) видача завдань; 7) стимулювання самостійності, свідомості і самоконтролю в ході роботи студентів; 8) відповіді на запитання студентів, повторний показ способів виконання роботи; 9) проміжний і підсумковий контроль роботи студентів; 10) перевірка правильності отриманих показників, вимірів, ведення записів; 11) контроль дотримання правил безпеки та робочих місць; 12) підтримання наміченого темпу виконання робіт; 13) контроль студентів у процесі виконання роботи та її результатів; 14) аналіз спільно із студентами даних, одержаних в результаті роботи і формулювання основних висновків; 15) аналіз звітів студентів про результати практичних робіт; 16) оцінку виконання практичної роботи.

Дослідні роботи – це пошукові завдання, проекти, що передбачають індивідуалізацію виконання, самостійного розширення обсягу знань студентів через практичні дії. Їх використовують з метою підготовки студентів до виконання навчальних завдань на найвищому рівні пізнавальної активності та самостійності. Вони сприяють поєднанню теорії з практикою, розвитку у студентів активності, ініціативності, допитливості, творчої уяви, уміння зосереджуватися, спонукають до самостійної пошукової діяльності. Виокремлюють такі види дослідних робіт: науково-дослідницькі, навчально-дослідницькі. Науково-дослідницькі роботи передбачають проведення студентами наукових досліджень. Вони потребують наявності сформованих вмінь формулювати тему дослідження, обґрунтовувати її актуальність, визначати об'єкт, предмет, мету та завдання, гіпотезу, методологічні й теоретичні засади дослідження, застосовувати методи наукового дослідження та опрацьовувати його результати, писати наукові статті та тези, брати участь у наукових конференціях тощо. Навчально-дослідницькі передбачають проведення студентами навчальних досліджень. Вони потребують наявності

сформованих вмінь складати план прочитаного, написання конспекту, рецензії, анотації, реферату тощо.

До методів стимулювання навчально-пізнавальної діяльності належать групи методів: створення ситуації новизни навчального матеріалу; опори на життєвий досвід студентів; пізнавальних ігор; створення відчуття успіху в навчанні.

Метод створення ситуації новизни навчального матеріалу – передбачає, що у процесі викладання педагог пригне на кожному занятті окреслити нові знання, якими збагатилися студенти, створює таку морально-психологічну атмосферу, в якій вони отримують моральне задоволення від того, що інтелектуально зросли. Коли студент відчуватиме, що збагачує свій багаж знань, свій словниковий запас, свою особистість, він цінуватиме кожен годину перебування в навчальному закладі, намагатиметься ефективніше працювати над собою.

Метод опори на життєвий досвід студентів – полягає в тому, що у повсякденному житті за межами навчального закладу студенти щодня спостерігають найрізноманітніші факти, явища, процеси, події, які можуть базуватися на певних закономірностях, з якими вони знайомляться під час вивчення навчальних предметів. Відкриття на занятті наукових основ протікання процесів, які студенти спостерігали в житті чи самі брали в них участь, викликає інтерес до теоретичних знань, формує бажання пізнати суть спостережуваних фактів, явищ, що оточують їх у житті. Тому, готуючись до заняття, педагог повинен визначити, що в новому навчальному матеріалі може бути відоме студентам, на що можна буде спертися.

Метод створення ситуації інтересу в процесі викладання навчального матеріалу – передбачає використання цікавих пригод, гумористичних уривків тощо, якими легко привернути увагу суб'єктів учіння. Особливе враження справляють на студентів цікаві випадковості, несподіванки з життя й дослідницької діяльності вчених.

Метод пізнавальних ігор – спеціально створена захоплююча розважальна

діяльність, яка має сильний вплив на засвоєння студентами знань, сприяє набуттю спеціальних умінь і навичок. Гра у навчальному процесі забезпечує емоційну обстановку відтворення знань, полегшує засвоєння навчального матеріалу, створює сприятливий для засвоєння знань настрій, заохочує до навчальної роботи, знімає втому, перевантаження. За допомогою гри моделюють життєві ситуації, що викликають інтерес до навчальних предметів. Завдання гри мають репродуктивний і продуктивний характер, але подаються в гумористичній формі. Для проведення заняття із студентами у ігровій формі формують дві (або більше) команди. Розминка передбачає складання розповіді на вивчену тему. Форма розповіді може бути гумористичною й водночас такою, щоб у ній брали участь усі члени команди. Інсценізація домашнього завдання може охоплювати окремий параграф або весь матеріал теми. Для індивідуальної роботи пропонують двом-трьом членам з кожної команди цікаве завдання. Його виконання оцінюють за правильністю, повнотою та естетичністю пояснення.

Створення відчуття успіху в навчанні – метод, який передбачає допомогу викладача відстаючому студенту, розвиток у нього інтересу до знань, прагнення закріпити успіх. Викладач надає такому студенту допомогу доти, поки він наздожене одногрупників та отримає першу хорошу оцінку. Це, як правило, підніме його настрій, пробудить усвідомлення власних можливостей і на цій основі прагнення закріпити успіх. Уважно спостерігаючи за навчальною діяльністю кожного студента, викладач може своєчасно прийти на допомогу тому, кому вона потрібна. Так запобігають появі прогалин у знаннях окремих студентів і водночас усувають причини незадоволення й небажання вчитися. Забезпечення успіху в навчанні ефективніше, коли у студентів зміцнюється віра у власні сили, пробуджується почуття власної гідності.

Метод навчальної дискусії – метод, який полягає у публічному обговоренні спірного питання. Він ґрунтується на обміні думками між студентами та викладачем. Він розвиває самостійність мислення, уміння практичного аналізу і ретельної аргументації висунутих положень, поваги до

думки інших. Навчальна дискусія використовується під час спільного розв'язання проблеми групою студентів, її мета – обговорення наукових положень, даних, що потребують безпосередньої підготовки студентів за джерелами ширшими, ніж матеріал підручника. Як метод формування інтересу до знань, вона покликана не лише дати можливість студентам закріпити існуючі та отримати нові знання, а й створити емоційно насичену атмосферу, яка б сприяла активізації розумових процесів та отриманню від цього позитивних емоцій. Дискусія має відбуватися на засадах доброзичливості, поваги до думки товариша, що дає змогу кожному висловлюватися, не боячись осуду, скептицизму тощо. Навчальна дискусія вчить прийомів аргументування, наукового доведення. Участь у дискусії виховує у студентів уміння активно обстоювати власну точку зору, критично підходити до чужих і власних суджень.

До методів контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності належать групи методів: поточного контролю (усне опитування; письмовий контроль; практична перевірка; тестовий контроль; графічний контроль; програмований контроль; колоквіум); підсумкового контролю (іспит; залік), методи самоконтролю (самоспостереження; самоаналіз; самооцінювання).

Метод усного контролю застосовується для перевірки володіння студентами навчальними знаннями в усній словесній формі. Під час його використання студенти вчаться логічно мислити, аргументувати, висловлювати свої думки грамотно, образно, емоційно, набувають досвіду обстоювати свою точку зору. Запитання для усної перевірки поділяють на: основні, додаткові й допоміжні. Основне запитання формулюють таким чином, щоб студент міг дати на нього самостійну розгорнуту відповідь. Додаткові запитання ставлять для уточнення, як студент розуміє певне питання, формулювання, формули та ін. Допоміжні запитання часто є навідними, допомагають студентові виправити помилки та неточності. У навчальному процесі практикують індивідуальне, фронтальне та ущільнене усне опитування. Індивідуальне опитування

передбачає розгорнуту відповідь студента на оцінку. Мета фронтального опитування – перевірка знань, умінь і навичок одразу багатьох студентів. Комбіноване опитування дає змогу перевірити знання відразу кількох студентів: один відповідає усно, решта – за вказівкою виконують певні завдання. Його проводять переважно тоді, коли весь матеріал в основному засвоєно і необхідно перевірити набуті знання, вміння та навички учнів.

Метод письмового контролю – письмова перевірка знань, умінь та навичок. Залежно від навчального предмета письмовий контроль знань здійснюють у формі контрольної роботи, твору, переказу, диктанту та ін. Він дає можливість визначити правильність, точність, усвідомленість знань та умінь їх застосовувати на практиці. Письмова перевірка здійснюється із певної теми і передбачає виконання за визначений проміжок часу чітко сформульованих спеціальних вправ або завдань, які мають бути посильними для виконання студентами. Контрольну письмову роботу перевіряє викладач. За її результатами він аналізує якість знань, умінь та навичок групи загалом та окремих студентів. При виявленні помилок і недоліків вживаються заходи для їх усунення.

Метод тестового контролю передбачає відповідь студента на тестові завдання за допомогою розставляння цифр, підкреслення потрібних відповідей, вставляння пропущених слів, знаходження помилок тощо. Це дає змогу за короткий час перевірити знання певного навчального матеріалу студентами всієї групи. Тести зручні для статистичної обробки результатів перевірки. Виокремлюють такі види тестів: 1) за основним призначенням їх поділяють на: тести розумової обдарованості (інтелекту) і тести навчальної успішності; 2) тестові завдання, що потребують конструювання відповідей, поділяють на: завдання у вигляді питальних або стверджувальних речень, зміст яких передбачає коротку й точну відповідь, і завдання, в яких студенти повинні заповнити пропуски; 3) за дидактичним призначенням тести з конструйованими відповідями класифікують на тести доповнення, тести використання аналогії й тести зміни елементів відповіді. Тестова перевірка дає змогу ефективно

використати час, висуває до всіх студентів однакові вимоги, усуває суб'єктивізм, сприяє дотриманню єдності вимог. Важливо, що об'єктивність оцінки унеможливлює випадковість в оцінці знань. Однак така перевірка може виявити лише знання фактів.

Метод графічного контролю – метод перевірки, який передбачає відповідь студента у вигляді складеної ним узагальненої наочної моделі, яка відображає певні відношення, взаємозв'язки у об'єкті, що вивчається. Це можуть бути графічні зображення, умови задачі, схеми, моделі тощо. Графічна перевірка може бути самостійним видом або як органічний елемент входити до усної чи письмової перевірки.

Метод програмованого контролю – полягає у висуванні до всіх студентів стандартних вимог. Це забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань, запитань. При цьому, аналіз відповіді, виведення і фіксація оцінки можуть здійснюватися за допомогою індивідуальних автоматизованих засобів.

Метод практичної перевірки – застосовують з таких предметів, що передбачають оволодіння системою практичних умінь і навичок. Таку перевірку здійснюють під час лабораторних і практичних занять з цих предметів. Стежачи за тим, як студент виконує певні дії, викладач з'ясовує, якою мірою він усвідомив теоретичні основи цих дій.

Метод самоконтролю – усвідомлене регулювання студентом своєї діяльності для забезпечення таких її результатів, які б відповідали поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета самоконтролю – запобігання помилкам та їх виправлення. Показником сформованості контрольних дій, а отже, й самоконтролю є усвідомлення студентами правильності плану діяльності та способу реалізації цього плану. Від ефективності самоконтролю залежить здатність студента знаходити помилкові дії, запобігати їм. Наприклад, для самоконтролю нерідко використовують звукозапис. Прослуховуючи запис власного читання тексту, студент може виявити недоліки в техніці читання, інтонуванні, артикуляції окремих звуків.

Метод самооцінки передбачає критичне ставлення студента до своїх здібностей і можливостей та об'єктивне оцінювання досягнутих успіхів. Самооцінка студентів може бути завищеною, нормальною та завищеною. Для формування нормальної самооцінки педагог повинен об'єктивно оцінити студента, пропонувати йому оцінити свою відповідь; організовувати у групі взаємоконтроль тощо. Для організації самооцінювання знань студентів ознайомлюють з відповідними нормами і критеріями. Результати самооцінки знань з окремих тем фіксують у журналі. Це робить їх вагомими, впливає на посилення відповідальності студентів за навчальну роботу, виховання почуття власної гідності, чесності.

Колоквіум (лат. colloquium – співбесіда) – це розгорнута бесіда викладача із студентами з метою з'ясування і підвищення рівня їхніх знань. Звертаючись до студентів із запитаннями і вислуховуючи їхні відповіді, викладач отримує уявлення про наявність у них знань, прогалини у знаннях, незрозумілі студентам питання тощо. Водночас він коригує відповіді студентів, уточнює і доповнює їх. Завдяки цьому відбувається розширення і поглиблення знань усіх присутніх на занятті студентів.

Залік – форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу з певної дисципліни на підставі результатів виконання ним навчальних завдань. Виокремлюють такі види заліків: семестровий диференційований, семестровий. Семестровий диференційований залік – форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу з певної дисципліни лише на підставі результатів виконаних індивідуальних завдань. Результати складання диференційованого заліку оцінюють за чотирибальною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»). Семестровий залік – форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу лише на підставі результатів виконання ним певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях. Результати складання заліку оцінюються за двобальною шкалою («зараховано»,

«незараховано»), а також за 100-бальною шкалою. Їх вносять в екзаменаційну відомість та залікову книжку студента.

Іспит – це форма підсумкового контролю. Виокремлюють такі види іспитів: семестровий іспит та державний іспит. Семестровий іспит – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу з певної навчальної дисципліни за семестр, що проводиться як контрольний захід. Він є завершальним етапом у вивченні навчальної дисципліни і відіграє важливу роль у розширенні, поглибленні, систематизації та закріпленні знань студентів, перетворенні їх на особисті переконання. Обсяг і зміст вимог до студентів на семестровому іспиті визначаються навчальною програмою дисципліни й охоплюють матеріал, викладений у лекціях, розглянутий на семінарських заняттях та опрацьований студентами самостійно. Перелік контрольних питань до іспиту складають на основі навчальної програми дисципліни, планів лекцій і семінарських занять. Державний іспит – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу зі спеціальності за весь період навчання, що проводиться як контрольний захід. Він є складовою державної атестації студента. Його приймає державна екзаменаційна комісія (ДЕК) після завершення навчання на певному освітньо-кваліфікаційному рівні з метою встановлення фактичної відповідності рівня освітньо-кваліфікаційної підготовки вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики. Виокремлюють такі форми проведення іспиту: усна, письмова, тестова.

До методів активного навчання належать: бінарні, інтегровані.

Бінарні (подвійні) методи є результатом поєднання методів і форм або двох методів в єдине ціле. Наприклад, поєднання наочного методу навчання з іншими методами дало можливість утворити наочно-ілюстративний метод, наочно-проблемний, наочно-практичний, наочно-дослідний ті ін..

Інтегровані (універсальні) – це поєднання трьох-п'яти методів у єдине ціле під час організації навчання. Ці методи доцільно використовувати під час викладання інтегрованих навчальних курсів.

Підбір та використання методів навчання залежить від:

- теми навчального заняття, його мети (навчальної, виховної, розвиваючої тощо);
- змісту і структури навчального матеріалу;
- часу, відведеного на його засвоєння;
- наявності або відсутності технічного супроводу;
- вікових особливостей та індивідуальних можливостей суб'єктів учіння;
- особливостей місця та часу проведення навчального заняття;
- рівня загальної підготовленості аудиторії;
- рівня підготовленості педагога.

Для забезпечення ефективності підготовки педагогів до виховної діяльності впродовж проведення навчальних занять доцільно використовувати комбінації різних методів.

ВИСНОВКИ

Технологія професійної підготовки педагога до виховної діяльності розглядається як раціональний спосіб досягнення свідомо сформульованої виховної мети (М.Вулман, І.Я.Лернер, Б.Т.Ліхачов, П.І.Сікорський, Рада з педагогічної технології Великої Британії). Її структура включає концептуальну основу, змістовну та процесуальну частини.

Концептуальну основу складає ідея, що підготовка педагога до виховної діяльності має здійснюватися на культурологічній основі, адже тільки культурна особистість педагога здатна виховати культурну особистість учня. Зважаючи на педагогічне спрямування дослідження, культура розглядається як система програм людської діяльності, поведінки і спілкування для зміни та удосконалення суспільного життя в усіх його основних виявах. Для досягнення цілей освіти підготовку педагогів до виховної діяльності доцільно здійснювати відповідно до структурних компонентів особистості. На основі досліджень С. Максименка та К. Платонова щодо структури особистості визначено, що культура особистості має такі складові: фізична; естетична; етична; вольова; розумова; духовна; професійна. Підготовка педагога до виховної діяльності розглядається як комплекс заходів, що спрямовані на засвоєння знань про виховну діяльність, оволодіння відповідними вміннями і навичками, формування професійно важливих якостей особистості, що відповідають вимогам професії. Вона спрямована на розвиток готовності педагога удосконалювати культуру особистості учня. Культурна особистість учня – це особистість учня, яка володіє системою загальновизнаних та загальноприйнятих програм людської діяльності, поведінки і спілкування й активно їх реалізує у повсякденному житті.

Змістовну частину технології професійної підготовки педагога до виховної діяльності складає компетентність щодо фізичної, естетичної, етичної, вольової, розумової, духовної та професійної культури особистості.

Процесуальну частину технології професійної підготовки педагога до виховної діяльності утворюють її форми та методи.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Використання запропонованих рекомендацій, необхідно починати з визначення понятійного апарату, його термінологічного змісту. Це допоможе з'ясувати напрями різних аспектів виховання майбутніх педагогів. Починаємо з головного – особистості, далі - за алфавітом.

Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини і означає стійку систему соціальних рис і якостей, які виробляються в процесі її життєдіяльності: мова, свідомість, суспільна активність тощо.

Особистість – суб'єкт пізнання і активної перетворювальної діяльності, її інтегральним показником виступає соціальна позиція. Особистість формується в діяльності та спілкуванні в процесі активної взаємодії людини з оточуючим її світом. Джерелами виступають потреби, інтереси, нахили, установки, переконання та інше, що утворює її мотиваційну сферу. Свідомість, воля людини, її предметна й соціальна діяльність є рушійними силами становлення і розвитку особистості.

Факторами розвитку і формування особистості виступають середовище, спадковість, виховання і внутрішня (власна) активність людини. Навчання і виховання здійснюють регулюючий вплив на формування розвиненої особистості.

Що означає «розвиток особистості»? Це взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін в анатомо-фізіологічному дозріванні людини, у вдосконаленні її нервової системи і психіки, а також у пізнавальній і творчій діяльності, в збагаченні світогляду, моралі, у власній культурі.

Процес цілеспрямованого формування особистості здійснюється шляхом виховання. Його головна мета полягає в засвоєнні молодим поколінням соціального досвіду, духовних надбань українського народу, високої культури міжнаціональних відносин, формуванні особистісних рис громадянина Української держави незалежно від національної приналежності.

Аксіологія – наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із

соціальними, культурними чинниками та особистістю людини. Зокрема, наука про цінності освіти, в яких представлена система значень, принципів, норм, канонів, ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують відносини у структурі особистості.

Виховання – процес цілеспрямованого і планомірного формування й розвитку світогляду, переконань і почуттів, волі і характеру, потреб і здібностей, моральних, трудових, естетичних та фізичних якостей людини, характерних рис її особистості. Виховання у широкому розумінні охоплює увесь комплекс впливів, увесь процес формування особистості і підготовки її до активної участі в суспільному та культурному житті. У вузькому значенні поняття «виховання» – цілеспрямоване формування світогляду, морального обличчя, розвиток естетичного смаку, фізичний розвиток, що здійснюється сім'єю, навчально-виховними закладами, громадськими організаціями.

Виховання інтеркультурне – навчання різноманітності культур, виховання поваги та почуття гідності у представників всіх культур, не зважаючи на расове чи етнічне походження, сприймання взаємозв'язку чи взаємовпливу загальнолюдського і національного компонентів культури в широкому значенні.

Виховання національне – формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативою.

Виховання патріотичне – основа духовного розвитку особистості, складова частина національного світогляду і поведінки, громадянське ставлення до рідної країни, до всіх націй і народів на її теренах. Патріотичне загартування як могутній стимул у боротьбі за розбудову самостійної України, духовне становлення суспільства.

Виховання (принципи) – вихідні положення, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного

процесу, основні вимоги до його змісту, методики та організації.

Принципи виховання – система вимог, що охоплює всі сторони процесу виховання й відображає результати узагальнення досвіду виховної практики. Загальні принципи виховання: суспільна спрямованість; виховання особистості в діяльності та спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; гуманізм в поєднанні з високою вимогливістю; оптимістичне прогнозування; опора на позитивні якості учнів (студентів); врахування їх вікових та індивідуальних особливостей; виховання в колективі; єдність і погодженість вимог родини і громадськості.

Виховання професійне – цілеспрямований, спеціально організований процес, який сприяє формуванню особистості тих, хто навчається, і підготовці їх до активного професійного і суспільного життя. Процес професійного виховання – складний і багатогранний, бо охоплює всі сфери навчання і професійної освіти, життя і побуту учня (студента). Він включає як активну діяльність викладачів і вихователів, так і різноманітну діяльність самих учнів (студентів), які оволодівають професією і засвоюють норми і правила поведінки.

Формування особистості у перебігу професійного виховання взаємопов'язане з питаннями соціального, економічного, екологічного, психолог-педагогічного характеру, громадянським становленням майбутнього педагога, а також з формуванням його емоційно-вольових, морально-етичних, естетичних особистісних якостей. Професійне формування здійснюється протягом усієї трудової діяльності особистості.

Кожна професія пред'являє до людини свої специфічні вимоги, професійні якості. Якщо спеціаліст сформував їх у себе, він стає професіоналом. Формування професійних якостей у поєднанні з професійними знаннями, навичками та уміннями – це і є змістовна сторона процесу професійного виховання студентів педагогічних навчальних закладів.

Вплив – це процес і результат зміни індивідом поведінки іншої людини (її установок, уявлень, думок, оцінок тощо) під час взаємодії з нею.

Вплив педагогічний – педагогічно доцільна організація життєдіяльності учнів, у процесі якої вони набувають необхідних моральних та інших рис і якостей, знань, навичок і звичок. Методика педагогічного впливу – система засобів стимулювання педагогічно доцільної суспільно значущої поведінки й діяльності учнів. Основною вимогою до методики педагогічного впливу є розвиток гуманних, товариських стосунків між педагогами та учнями (студентами); педагогічний вплив, адресований конкретній особистості чи колективу. Методи педагогічного впливу є прямі і опосередковані, вони спрямовані на пробудження й стимулювання внутрішньої та різносторонньої зовнішньої активності учня (студента) чи колективу. Це й вимога, перспектива, створення ситуації успіху, ситуації вибору, громадська думка, заохочення й покарання.

Вправа – практичний метод навчання; багаторазове свідоме виконання певної дії із застосуванням навчального матеріалу на практиці, внаслідок чого забезпечується поглиблення знань, формуються відповідні вміння і навички, розвиваються творчі здібності. Види вправ: усні, письмові, практичні. Логіка застосування методу вправ: показ викладачем зразка виконання дії; відтворююча діяльність учнів; використання учнями дії в простих умовах; виконання учнями дії у складніших вправах.

Громадянин – людина, яка ідентифікує себе з певною країною, де вона наділена відповідним юридичним статусом, що є основою для користування певними правами та додержання обов'язків.

Громадянство – юридичний статус особистості, який надається їй після досягнення відповідного віку і засвідчується врученням їй відповідного документа. Громадянський статус пов'язаний з одержанням людиною певних юридичних, політичних, економічних та інших прав і покладанням відповідальності за додержання встановлених у державі порядків.

Громадянська освіта – це навчання людей, як жити в умовах сучасної держави, як додержувати її законів і водночас не дозволяти владі порушувати їхні права, добиватися від неї здійснення їхніх правомірних потреб, як бути

громадянином демократичного суспільства.

Громадянська позиція – система ціннісних і соціальних орієнтацій та настанов, що характеризують людину як громадянина країни та суспільства.

Громадянське виховання – формування громадянськості як інтегративної якості особистості дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною та захищеною.

Головна мета громадянського виховання – виховання в людині моральних ідеалів суспільства, любові до Батьківщини, прагнення миру, потреби в праці задля її блага. Важливою якістю громадянина є здатність до самовизначення, завдяки чому вона може розумно існувати в умовах вибору, тобто в умовах свободи і відповідальності.

Гуманізація спілкування – здатність людини відчувати та співчувати, переживати та співпереживати, вміння розрізняти добро, зло, справедливість; вияв таких її якостей, як милосердя, порядність, доброчесність і совість, а також морально-етичні потреби, оцінки, смаки, ідеали, мотиви, вчинки.

Гуманізм – система світогляду і світосприйняття, в основі якої лежить розуміння цінності особистості, визнання людини сенсом буття.

Духовність – специфічна людська риса. Виявляється у багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитів, моральності. Духовність – індивідуальний прояв у системі мотивів особистості, ідеальної потреби пізнання світу, себе, змісту і призначення свого життя.

Емоційна матриця – за Е. Фроммом, форма існування і висловлювання думок, які відображають справжні людські почуття. Згідно з Е. Фроммом, «ніяка ідея не може бути сильнішою своєї емоційної матриці» (Сумерки богів, – М., 1989. – С. 183–184).

Естетичне виховання – процес формування в учнів (студентах) здібностей естетичного сприймання явищ оточуючої дійсності і творів мистецтва; вироблення здорових смаків та ідеалів, розвитку творчих задатків і обдарувань у сфері мистецтва та здатності до самостійної творчості. Це процес

спільної діяльності педагогів і вихованців, спрямований на формування естетичної культури учнів (студентів). Зміст цього виховання долучає останніх до вивчення різних видів мистецтв (література, музика, образотворче мистецтво тощо).

Етикет – це встановлений порядок, сукупність правил, що регламентують зовнішні прояви людських стосунків.

Етикет педагогічний – це сукупність правил і моделей моральної поведінки педагога в типових ситуаціях та обставинах педагогічної діяльності. Педагогічний етикет характеризує зовнішній прояв ставлення педагога до власної праці, до учня (студента), до учнівського (студентського) колективу, до батьків, до своїх колег, до педагогічного колективу, до керівництва, до себе, до своєї держави.

Закон. В сучасній науці законом (природи, суспільства, мислення) прийнято називати об'єктивний внутрішній, істотний, необхідний, відносно стійкий зв'язок явищ (відношень), який визначає їхній необхідний розвиток, а відображення цього зв'язку в теорії - науковим законом. Категорія закону виражає в своєму змісті той факт, який не залежить від нашої свідомості, що предмети і явища навколишнього світу функціонують і розвиваються згідно з притаманними їм істотними, необхідними, повторюваними стійкими відношеннями (зв'язками). Найважливіші риси закону - необхідність, всезагальність, повторюваність та інваріантність.

Однак ці закони не містять безпосередніх вказівок і рекомендацій, як діяти в конкретних ситуаціях, а є теоретичною базою для розробки і обґрунтування способів дій і поведінки людини на рівні принципів, правил, вимог.

Закон в науці є не лише ступенем і знаряддям пізнання, але й знаряддям практичної діяльності людини. Там, де закон розкриває об'єктивно існуючі зв'язки і відношення між явищами, незалежно від суб'єкта, там він називається законом, закономірністю. Там же, де закон стає вихідною точкою прикладання діяльності, сил і прагнень людини, там він

розглядається як принцип, тобто закон в суб'єктивному розумінні, як закон або правило поведінки суб'єкта.

Пізнання об'єктивних закономірностей педагогічних явищ спрямовуються до того, щоб озброїти практику не лише загальними установками, відправними ідеями, але і певними теоретично обґрунтованими рекомендаціями. Систематизація і уточнення законів, принципів і правил педагогіки, більш повне з'ясування різниці і взаємозв'язків між ними будуть цьому сприяти.

Закони і закономірності в педагогіці відображають істотні, стійкі, повторювані та необхідні зв'язки між явищами об'єктивної дійсності, сутність яких або досліджується, або вивчається. Педагогічні закони і закономірності використовуються як у навчальному процесі в ранзі норми, базової основи регулювання дій вчителя (викладача) і учня (студента), так і в дидактичних дослідженнях як методологія, норма експериментування.

Закони і закономірності регулюють сукупність факторів, постійна дія яких є необхідною, сталою і достатньою для одержання якісних результатів в різних видах педагогічної діяльності (освітній, виховній, управлінській, дослідницькій).

Звичка – сформована дія, виконання якої з певних обставин стало потребою людини. Звичка формується на основі навички. Звичка – характеристика дії з мотиваційної сторони. Якщо спочатку дія виконувалася з метою задоволення певної потреби, то звичка до даної дії стає потребою. Звички бувають корисні (робити зарядку, допомагати рідним або друзям), вони сприяють формуванню більш-менш стійких позитивних рис особистості, а також шкідливі (не доводити вправу до кінця, не рахуватися з іншими, марно витрачати час), які сприяють розвитку негативних нахилів. Виховання звички в учнів (студентах) включає роз'яснення виконуваної дії, умов правильного виконання дії, повторення ними дій, оцінювання якості їх виконання. Ідентифікація особистості – психологічний механізм, робота якого заснована на існуванні емоційного зв'язку індивіда з іншими людьми, перш за все з його

батьками, що приводить до уподібнення, найчастіше несвідомо. Орієнтація на іншу людину як на зразок суттєво підвищує показники соціального зростання та навчання людини.

Ідентифікація – уподібнення, встановлення тотожності об'єктів на підставі тих чи інших ознак; ототожнення себе з іншими й визначення своїх соціальних ролей, поглядів, норм, цінностей. Особливо значущою є роль ідентифікації у прилученні підлітків і юнаків до молодіжної субкультури. Оскільки норми і цінності юнацької субкультури є здебільшого груповими (одяг і зачіска, манера триматися, висловлюватися, виражати емоції, способи спілкування і залицяння, набір престижних умінь), то уподібнення суб'єкта до групових стандартів сприяє розвитку його самосвідомості як члена молодіжної групи і становленню на цій основі особистісної, зокрема статево-рольової ідентифікації.

За даними деяких дослідників (А. Фройд, Д. Рапопорт), поняття ідентифікації посідає центральне місце в процесі формування здатності суб'єкта до самопізнання та саморозвитку. У педагогічній практиці це поняття застосовується шкільними психологами у процесі вивчення взаємин у класних колективах та з'ясуванні типології лідерів.

Ідентифікація національна – усвідомлення людиною своєї належності до певного етносу, нації, усвідомлення своєї близькості з нацією, спорідненості з нею.

Ідентичність визначається як багатовимірний психологічний феномен, що забезпечує людині цілісність, тотожність і приналежність до певної соціальної групи.

Інновації – відносяться до різних нововведень у діяльності навчальних закладів. Термін «інноваційні процеси» з'явився в «Інноваційному глосарії» в 1986 році для позначення послідовності етапів втілення ідеї в конкретний корисний результат. Його автор М. Д. Маїр виділяє наступні етапи цього процесу: сприйняття проблеми або можливості; перша концепція оригінальної ідеї; дослідження і розробка; перший вихід у виробництво, ринок; застосування,

впровадження; удосконалення та зміни, що приносять прибуток; усвідомлення або прогнозування суспільних потреб; пошук концепції вирішення проблеми; дослідження проблеми; розробка; освоєння; поширення нововведень; впровадження та інтеграція в культуру.

Інноваційні процеси складаються з декількох циклів: становлення, активного формування і трансформації. Інновації в освіті визначаються як процес створення, впровадження і поширення нових ідей, способів, педагогічних та управлінських технологій, в результаті чого поліпшуються показники результатів роботи окремих педагогів та колективів навчальних закладів. Як системне утворення – інновація характеризується інтегральними якостями: інноваційний процес, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне середовище. Інноваційні технології розглядаються як закономірні явища в педагогіці, їх впровадження дозволяє вирішувати протиріччя між традиційною системою навчання та виховання і потребами в якісно нових технологіях організації навчально-виховного процесу.

Інтелект – цілісне інтегроване психічне утворення, яке забезпечує породження, конструювання і перебудову особистісних ментальних моделей світу. Ментальні (розумові) моделі світу фіксують зміст і рівень розуміння людиною себе, інших і довкілля, тісно пов'язані зі знаннями та переконаннями особистості.

Інтелігентність – обізнаний, тямущий, розсудливий – високий рівень розвитку інтелекту, освіченість, висока культура поведінки.

Компетентність означає певну міру відповідності знань, умінь людини рівню розуміння реальної складності завдань, які виконуються, і проблем, що вирішуються. Це поняття своїм змістом охоплює необхідну інформованість, здатність і можливість його застосування, фактичне втілення в реальній діяльності.

Компетентність екстремальна – готовність і здатність до швидкої та адекватної модифікації своєї професійної діяльності при виникненні нових обставин, до роботи в умовах, що раптово ускладнилися.

Компетентність особистісна – володіння прийомами особистісного самовираження, самореалізації і саморозвитку, здатність знаходити нестандартні рішення (креативність), здатність самостійно здобувати нові знання та вміння; готовність до професійного зростання; протистояння професійному старінню, прагнення до високої якості своєї роботи.

Компетентність професійна передбачає глибокі знання і широку ерудицію в науково-предметної області, уміння співпрацювати, нестандартне мислення, володіння Інноваційною тактикою і стратегією, методами вирішення творчих задач.

Компетентність соціальна – володіння прийомами професійної кооперативної діяльності, співробітництва, професійного спілкування (комунікація).

Компетентність спеціальна – володіння власне професійною (предметною) діяльністю на високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток, уміння працювати з комп'ютером, з оргтехнікою.

Компетенція професійна – інтегральна характеристика ділових та особистісних якостей спеціаліста, яка відображує рівень знань, умінь, досвід, достатні для здійснення мети певного роду діяльності, а також його моральну позицію.

Культура – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань, які відбивають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності; царина духовного життя суспільства, що охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості; рівень освіченості, вихованості людей; рівень оволодіння якоюсь галуззю знань чи діяльності.

Культура вчителя – це синтез високого професіоналізму і внутрішніх властивостей особистості, здатність творчого присвоєння та перетворення накопиченого людського досвіду. На цій основі процес створення нового, готовність висувати оригінальні ідеї та удосконалювати способи вирішення вже

відомих проблем можна розглядати як інтелектуальну творчість.

Культура мовлення – це здатність людини використовувати оптимальні для конкретної ситуації мовні засоби. Система відповідних словникових форм, які вживаються з метою встановлення контакту та

підтримання доброзичливого спілкування, складає мовний етикет.

Культура моральна – частина існуючої в суспільстві моралі, зміст якої включає вироблене віками загальнолюдське уявлення про добро, сумління, обов'язок і відповідну їм поведінку.

Культура праці – матеріальна культура, до якої належить стан продуктивних сил, трудових навичок людей. Ставлення до праці стає головним критерієм оцінки людини, а обов'язок сумлінно працювати – одним із головних елементів у системі моральних норм і цінностей.

Культура професійна – характеристика рівня компетентності спеціаліста і ставлення його до праці і себе як суб'єкта праці. Структура професійної культури включає соціальний і морально-мотиваційний компоненти. Соціальний компонент відображає вміння працювати у колективі, самодисципліну, ініціативність, соціальну і творчу активність, відповідальність за результати і наслідки праці. Морально-мотиваційний компонент проявляється у ставленні до праці як до потреби, у свідомості, сумлінності, гуманних стосунках з партнерами по спільній діяльності, потреби у самоосвіті і самовдосконаленні, багатстві духовної культури.

Трудова культура особистості може розглядатися як інваріант професійної культури. Якщо професійна культура проявляється саме у професійній діяльності, то трудова культура характеризує якісний рівень пізнавальної, естетичної, економічної, комунікативної та інших видів діяльності людини. Загострення економічної ситуації вимагає уваги до формування екологічного компонента професійної культури, відповідальності за результати і наслідки діяльності. Перехід до інформаційного суспільства визначає необхідність забезпечення комп'ютерної грамотності як обов'язкового компонента професійної культури.

Культурні інтереси – пізнавальна спрямованість і схильність людини до діяльності, що визначається віковими особливостями і умовами життя. Формуються у процесі навчання, виховання і праці під впливом навчального закладу, сім'ї, суспільства.

Культуровідповідності принцип – відповідність виховання вимогам середовища і часу. Цей принцип запропонував Ф. А. Дістервег, який вважав, що людину необхідно формувати відповідно до вимог сучасної культури і науки, зокрема її вітчизни.

Культурно-історична теорія (в психології) – теорія, що визнає істотний вплив на психічний розвиток людини матеріальної і духовної культури, яка створюється й змінюється під час суспільно-історичного процесу. Л. С. Виготський обґрунтував теорію культурно-історичного розвитку психіки. Її основні положення такі: людська психіка розвивається в діяльності; діяльність людей опосередкована знаряддями й засобами, які застосовуються в процесі суспільного виробництва. Духовна діяльність людей виникає на ґрунті їхньої практичної діяльності й набуває схожої з нею структури і опосередковується не знаряддями праці, а своєрідними «знаряддями духовного виробництва», першим і найважливішим з яких є мова.

Любов – високе моральне почуття, яке полягає у стійкій, самовідданій і свідомій прихильності людини до когось чи чогось, зумовлене визнанням позитивних якостей об'єкта любові або спільними переконаннями, життєвими цілями та інтересами людей. Протилежністю любові є ненависть, тобто почуття стійкої та свідомої ворожості, відрази до когось або чогось. Предметом любові можуть бути конкретні й узагальнені об'єкти (батьківщина, праця, родина, конкретна людина тощо).

У вузькому розумінні складова любові, або кохання – це стійка, самовіддана і свідома прихильність до особи.

Мораль – одна з форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Предмет спеціального вивчення етики. На відміну від простої звички або традиції моральні норми існують у

вигляді ідеалів добра і зла, вини, справедливості, совісті тощо. Мораль санкціонується лише формами духовного впливу (суспільна оцінка, схвалення, засудження). Отже мораль виконує пізнавальну оцінку та виховну функцію. Переносно – повчальний висновок з якоїсь події; повчання.

Патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Це – соціально-історичне явище.

Педагогіка співробітництва – напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, спрямований на демократизацію й гуманізацію педагогічного процесу. Педагогіка співробітництва – спільна діяльність учителя (викладача) та . учнів (студентів), що ґрунтується на взаєморозумінні й гуманізмі, на єдності їхніх інтересів і прагнень, метою якої є особистісний розвиток молоді у процесі навчання й виховання.

Педагогічна ідея – елемент педагогічної діяльності; педагогічно доцільний, спланований чи імпровізований вчинок вихователя (викладача), що спричиняє зміну педагогічної ситуації або особистісні зміни.

Педагогічна майстерність – характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями педагогічної майстерності педагога виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність). Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція педагога, його знання та професійно значущі особистісні риси і якості.

Педагогічний процес (навчально-виховний процес) – цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія викладачів, вихователів і

вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонійного виховання. Це – цілісний процес, що органічно поєднує навчання, виховання та розвиток вихованців. Компоненти педагогічного процесу: мета, завдання, зміст, методи, засоби й форми взаємодії педагогів і вихованців та результат цього процесу.

Почуття неповноцінності – стійка форма переживання людиною своєї реальної або уявної ущербності, яка формується тоді, коли людина помічає, що її не люблять.

Правосвідомість – усвідомлення людьми того, що вони взаємодіють з іншими особами та інститутами держави відповідно існуючим правилам і нормам (зокрема чинним законам).

Професійна відповідальність – інтегративна якість особистості спеціаліста, який характеризується вільно обраним, критично осмисленим з позицій професійного обов’язку, прагненням та умінням сумлінного, послідовного, творчого виконання професійних функцій та обов’язків.

Однією з провідних ознак професійної відповідальності є готовність вийти за межі своїх обов’язків, виявити ініціативу, без якої неможливе творче ставлення до справи. Ініціатива – вища міра професійної відповідальності.

Професійна стійкість – зовнішня характеристика особистості, яка виражає стійке ставлення людини до трудової діяльності, в якій зовнішні її вимоги поєднуються з внутрішніми.

Професійне вигорання – один з видів професійної деформації – стресова реакція, що виникає внаслідок довготривалих некерованих професійних стресів і характеризується фізичним, психічним, емоційним виснаженням, а у деяких випадках – погіршенням ставлення до інших та до себе.

Професійне самовизначення – процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності. Полягає в усвідомленні особистістю себе суб’єктом конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуальних психічних якостей та зіставлення своїх

можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста.

Професійно важливі якості – індивідуальні якості суб'єкта, які впливають на ефективність діяльності і успішність опанування нею.

Професіографія – технологія вивчення вимог, які ставить професія до особистісних якостей, психологічних здібностей, психофізіологічних можливостей людини. Професіографія використовується з метою практичних рекомендацій щодо забезпечення взаємовідповідності людини і професії. Вона охоплює різні сторони конкретної професійної діяльності – соціальні, соціально-економічні, правові, технічні, технологічні, історичні, гігієнічні, психологічні, психофізіологічні, соціально-психологічні.

Самовиховання – це процес цілеспрямованої роботи над розвитком і самовдосконаленням людини – від підліткового віку до зрілості. Самовиховання в інтелектуальній, духовній сфері набуває вигляду самоосвіти, яка може бути організованою (навчання на заочному відділенні) або спонтанною формою (читання спеціальної чи науково-популярної літератури, участь в експедиціях, у постановці експериментів під керівництвом ученого тощо). Самовиховання в морально-психологічній сфері полягає в самоконтролі за виявленими у себе вадами характеру. Жодна велика людина не стала б великою без навчання і виховання, але вирішальну роль в її формуванні відіграло самовиховання. Теорія цілеспрямованого самовиховання складається з трьох взаємозв'язаних і взаємозумовлених процесів: самопізнання; самоутримування від негативних думок, дій, вчинків поведінки; самопримушування до здійснення позитивних дій, вчинків, добрих справ. Є різні сфери самовиховання: інтелектуальна, духовно-культурна, морально-вольова, фізично-гігієнічна. Кожна з цих сфер має свої особливості, але людина може виявити себе в усіх сферах одночасно.

Свідомість – одне з основних понять філософії, соціології і психології, що позначає людську здатність ідеально відтворювати дійсність у мисленні. Свідомість людини виявляється у знаннях, переживаннях, в її вчинках і діяльності.

Свідомість національна та самосвідомість особистості – це усвідомлення себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінка себе як носія національних (етнічних) цінностей, які склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності.

Світогляд – система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення її до навколишньої дійсності і самої себе. Існують три основні типи світогляду: життєвий (щоденний), філософський і релігійний. Усі ці типи виявляють деяку єдність, охоплюючи певне коло питань. У кожній людині її світоглядні погляди складаються в результаті тривалої, складної, часто болючої інтелектуальної роботи. Такі погляди стають фундаментом її духовної культури, суттю її «Я», визначають життєві позиції та її совість.

Совість – особистісна форма морально-емоційного контролю, компонент моральної свідомості, виявляється як результат самооцінки певною ціннісною шкалою (критеріями добра і зла, справедливості і порядності). Совість – рефлексійна емоція. Болісне самоусвідомлення індивідом своїх вад і моральної недосконалості.

Соціалізація – процес залучення людини до системи суспільних відносин, формування її соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості на основі засвоєння нею елементів культури і соціальних цінностей. Соціалізація – процес об'єктивний, він здійснюється стихійно або цілеспрямовано шляхом включення людини в різні види діяльності через різні соціальні інститути і установи.

Толерантність – терпляче ставлення до Інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань та позицій. Є неодмінною умовою демократичного правового, стабільного суспільно-політичного устрою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Брушлинский А.В. Психология субъекта / А.В. Брушлинский; отв. ред. проф. В.В.Знаков. – М.: ИП РАН; СПб.;Изд-во «Алетейя», 2003. – 272 с.
3. Ващенко Г. Загальні методи навчання : Підручник для педагогів / Г. Ващенко; Всеукраїнське Педагогічне товариство ім. Григорія Ващенко. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. – 441с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
5. Вико Дж. Основания Новой науки / Вико Дж. – М.-К.: «REFL-book» –«ИСА», 1994. – 656 с.
6. Використання педагогічних технологій у практиці роботи сучасної школи: зб. наук, праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 15–17 лют. 2012 р. / МОНмолодьспорту України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» [та ін.]; наук. ред. В.П.Коцур, О.І.Шапран; укл. О.М.Сернійчук, Н.П.Онищенко. – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2012. – 320 с.
7. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. посіб. / О. Вишневський. – 3-тє вид., доопрац. і доп. – К.: Знання, 2008. – 566 с.
8. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник / Олена Іванівна Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
9. Гегель Г.В.Ф. Сочинения: в 14 т. Т.12 / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; пер. В. Г. Столпнера. – М. : Гос. соц.-экономич. издат., 1938. – 472 с.
10. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. –192 с.
11. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник: довідкове видання / Семен Гончаренко. – К.Либідь. – 1997. – 376 с.
12. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.

13. Грішин Є. О., Рудакевич М. І. Термінологічний словник з педагогіки / Є. О. Грішин, М. І. Рудакевич. – Тернопіль, 1995. – 78 с.
14. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень; АПН України. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
15. Естетика : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл./ [Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк] ; за ред. Л. Т. Левчук. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Київ : Вища шк., 2005. – 431 с.
16. Жуков С. Естетична культура, естетичне виховання як складові всебічного розвитку особистості [Електронний ресурс] / Сергій Жуков – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2011/2011_2_12.pdf
17. Зарецкая И. И. Профессиональная культура личности / И. И. Зарецкая // Понятийный аппарат педагогики и образования. – Екатеринбург, 1996. – 206 с.
18. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти і науки України. – 2008. – № 9.
19. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти України. – 1988. – № 1.
20. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Изд. второе, доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2002. – 348 с.
21. Кант И. Сочинения : в 6 т. Т. 5 / Иммануил Кант; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. – М. : Мысль, 1966. – 564 с.
22. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності /Педагогічна газета. – 2000 р. – № 6 (72).
23. Красовицький М.Ю. Виховна робота в школі: Досвід і проблеми [Текст] : книга для вчителя / М.Ю. Красовицький. – Київ ; Освіта, 1992. – 183с.
24. Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.] ; за ред. М. М. Заковича. – [4-те вид., випр. і допов.]. – К.: Знання, 2009. – 589 с.
25. Кухтевич Т. Н. Социология воспитания: Учеб, пособие / Т. Н. Кухтевич. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 84 с.
26. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекций: Учеб. пособие для студентов пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК / Б. Т. Лихачев.– М.: Прометей,

Юрайт, 1998.– 464 с.

27. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – Київ : МАУП, 2000. – 256 с.

28. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник / Мойсеюк Н.Є. – 3-є вид., доповнене. – К. : [б. и.], 2001. – 608 с.

29. Молчанова А.О. Виховання професіонала – громадянина: Метод. Рекомендації / А. О. Молчанова. – К.: Логос, 2005. – 76 с.

30. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Т.1. К.: А КОНІТ. – 1999. – С . 824.

31. Овчаренко В. И. Психоаналитический глоссарий / В. И. Овчаренко. – Минск: Выш. шк., 1994. – 307 с.

32. Паламарчук В., Рудаківська С. Від творчої особистості до нових технологій навчання / В. Паламарчук, С. Рудаківська// Рідна школа. – № 2. – С.52–62.

33. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А. Смирнова. – М.: Академія, 2000. – 512с.

34. Педагогічна майстерність : підручник / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. – Київ : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.

35. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – Київ : Пед. думка, 2001. – 516 с.

36. Передовий педагогічний досвід: теорія і методика / за ред. Л. Л. Момот. К.: Рад. школа, 1990. – 141 с.

37. Пильнік Р. О. Формування розумової культури старшокласників у процесі навчально-творчої діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / Р. О. Пильнік. – Режим доступу: [http://lawdiss.org.ua/2011-01-15-11-45-](http://lawdiss.org.ua/2011-01-15-11-45-49.html?amp&category_id=9130009&flypage=flypage.tpl&page=shop.product_details&product_id=1053848)

[49.html?amp&category_id=9130009&flypage=flypage.tpl&page=shop.product_details&product_id=1053848](http://lawdiss.org.ua/2011-01-15-11-45-49.html?amp&category_id=9130009&flypage=flypage.tpl&page=shop.product_details&product_id=1053848)

38. Платонов К. К. Занимательная психология / Платонов К. К. – СПб: Питер Пресс, 1997. – 288 с.

39. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / Помиткін Едуард Олександрович. – К., 2005. – 276 с.
40. Пономарьова Г.Ф. Нові педагогічні технології: навч. метод, посіб. / Г.Ф. Пономарьова, О.О. Бабакіна, С.Б. Беляев. – Х., 2013. – 282 с.
41. Професійна освіта: Словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.
42. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник / О.П. Рудницька. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2005. – 360 с.
43. Сачава К. Д. Формування культури розумової праці молодших підлітків [Електронний ресурс] / Карина Дмитріївна Сачава – Режим доступу: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/sachava_k._d._formation_of_the_intellectual_labour_culture_of_the_preteen_youngsters.pdf
44. Скрипай Т. Емоційно-вольова культура важлива умова професійного становлення майбутніх учителів початкових класів [Електронний ресурс] / Тетяна Скрипай – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2335/1/Skrypai.pdf>
45. Словник іншомовних слів. – К.: Головна ред, УРЕ, 1985. – 969 с.
46. Соколова Г. Н. Труд и профессиональная культура: Опыт социологического исследования / Г. Н. Соколова. – Минск, 1990. – 263 с.
47. Степанець І.О., Андреев М.В., Рябокінь С.І. Формування взаємодії викладача і студента в умовах вищого навчального закладу [навч.-метод. посібник для викладачів і студентів педагогічних вищих навчальних закладів] / Степанець І.О., Андреев М.В., Рябокінь С.І. – Харків: ФО-П Шейніна О.В., 2012. – 188 с.
48. Суртаева Н. Н. Инновационные процессы в социализации личности / Суртаева Н. Н. // Проблемы педагогической инноватики в профессиональной школе: Материалы 2-й межрегиональной межотраслевой научно-практической конференции с участием ближнего и дальнего зарубежья. 4.1. – Санкт-Петербург, 2001. – 92 с.

49. Физическая культура студента: Учебник / [под ред. В.И. Ильинича]. – М.: Гардарики, 2001. – 448 с.
50. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. Посіб / М. М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2006. – 352 с.
51. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 544 с. (Альма- матер).
52. Харченко Л. П. Етична культура ділового спілкування [Електронний ресурс] / Харченко Л. П. – Режим доступу: <http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/666>
53. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека: Учебное пособие / В. Д. Шадриков. – М., 1996. – 195 с.
54. Шляхтун П.П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін : навч. посіб. / Петро Панасович Шляхтун. – Київ : Академія, 2011. – 224 с.
55. Энциклопедия профессионального образования: В 3-х т. Под ред. С. Я. Батышева. – М.: АЛЮ, 1999–2000.
56. Якса Н.В. Основы педагогических знаний: навч. посіб. / Н. В. Якса. – Київ : Знання, 2007. – 358 с.